

Камітэт па адукацыі Мінгарвыканкама
Установа адукацыі
“Мінскі дзяржаўны механіка-тэхналагічны
прафесійна-тэхнічны каледж”

Распрацоўка і выкарыстанне практычных матэрыялаў па вучэбнаму прадмету
“Беларуская мова (прафесійная лексіка)” для развіцця прафесійных
кампетэнцый навучэнцаў

Аўтар:

Пятніца Вольга Уладзіміраўна,

выкладчык беларускай мовы і літаратуры

Установы адукацыі “Мінскі дзяржаўны

механіка-тэхналагічны прафесійна-тэхнічны каледж;

Кастрычніцкага раёна

Мінск, 2019

АНАТАЦЫЯ

Выкладанне беларускай мовы станоўча ўплывае на выхаванне сучаснай моладзі, робіць яе неабыхавай да мінулага, сучаснага і будучага нацыянальнай мовы і роднага краю.

Прадстаўлены педагогічны вопыт з’яўляецца індывідуальнай работай выкладчыка, якая ахоплівае перыяд з 2016 па 2019 гады.

Практычны матэрыял, адлюстраваны ў вопыце, змяшчае шэраг заданняў прафесійнай накіраванасці, якія выкарыстоўваюцца на вучэбных занятках па вучэбнаму прадмету “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”, а таксама садзейнічаюць пашырэнню і сістэматызацыі ведаў навучэнцаў, могуць быць прапанаваны навучэнцам у якасці дамашняга задання.

Выкарыстоўваючы распрацаваны матэрыял па вучэбнаму прадмету “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”, навучэнцы змогуць удасканаліць веды па беларускай мове праз тэарэтычнае і практычнае засваенне прафесійнай лексікі па абранай спецыяльнасці, перакладаць прафесійна арыентаваныя тэксты, весці дзелавую дакументацыю, выступаць з паведамленнямі і публічнымі прапановамі, што наогул забяспечыць паспяховасць камунікацыі будучага спецыяліста.

Прадстаўлены вопыт можа быць адрасаваны выкладчыкам беларускай мовы і літаратуры, здзяйсняючым адукацыйны працэс па вучэбнаму прадмету “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”, па вучэбнаму прадмету “Беларуская мова” пры рэалізацыі прынцыпа прафесійнага выкладання прадметаў агульнаадукацыйнага кампанента.

1. Тэма вопыту:

“Распрацоўка і выкарыстанне практычных матэрыялаў па вучэбнаму прадмету “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” для развіцця прафесійных кампетэнцый навучэнцаў”

2. Актуальнасць тэмы вопыту:

Выпускнікі каледжа, як будучыя спецыялісты розных галін прамысловасці і грамадзяне Рэспублікі Беларусь, павінны ўмець карыстацца беларускай мовай у прафесіі: весці прафесійна арыентаваныя размовы, рабіць пераклады спецыяльных тэкстаў з рускай мовы на беларускую і наадварот, разумець сэнс аўтэнтычных тэкстаў.

Вучэбны прадмет “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” накіраваны на далучэнне навучэнцаў каледжа да багатай нацыянальна-культурнай спадчыны нашага народа, фарміраванне ўсебакова развітай асобы, здольнай наладжваць зносіны ў прафесійнай сферы на роднай мове. І таму, вядучая роля ў фарміраванні прафесійных кампетэнцый належыць:

- асабовай матывацыі выкладчыка;
- практычным матэрыялам, якія распрацаваны выкладчыкам і выкарыстоўваюцца на вучэбных занятках (спрыяюць развіццю пазнавальнай цікавасці навучэнцаў да прадмета і садзейнічаюць фарміраванню прадметных кампетэнцый)

Крытэрыі актуальнасці вопыту:

- ✓ вопыт эфектыўны, так як садзейнічае павышэнню якасці ведаў навучэнцаў па вучэбных прадметах “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”, “Беларуская мова”, “Беларуская літаратура” і развіццю асабовых якасцяў, якія забяспечваюць задавальненне выкладчыка ўласнай прафесійнай дзейнасцю, а навучэнцаў узроўнем сфарміраванасці прафесійных кампетэнцый;
- ✓ вопыт перспектыўны – дапамагае педагогу развіваць свае прафесійныя якасці, крочыць побач з сучаснымі патрабаваннямі адукацыі;

- ✓ вопыт карысны, арыентаваны на падрыхтоўку выпускніка, які валодае прафесійнымі здольнасцямі;
- ✓ вопыт мабільны, таму што прадстаўленыя метадычныя матэрыялы карэктуюцца і змяняюцца ў сувязі з запатрабаваннем арганізацыі - загадчыка кадраў.

Прадстаўленыя метадычныя матэрыялы з'яўляюцца асновай вучэбнага дапаможніка “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”, выпуск якога запланаваны на 2020 год.

3. Супрацьлегласці:

Адной з вядучых мэт вучэбнага прадмета “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” з'яўляецца выпрацоўка ўмення карыстацца тэрміналогіяй і прафесійнай лексікай па абранай спецыяльнасці.

Спектр кваліфікацый, па якім атрымоўваюць навучэнцы каледжа адукацыю, дастаткова шырокі. У каледжы для навучэнцаў прадастаўлена магчымасць атрымаць кваліфікацыю па 9 накірунках: *слесар-зборшчык бытавой тэхнікі, машыніст халадзільных устаноў, повар, афіцыянт, кулінар, вырабшчык мясных паўфабрыкатаў, жылоўшчык мяса і субпрадуктаў, дазіроўшчык медыцынскіх прэпаратаў, апаратчык шырокага профілю вытворчасці хіміка-фармацэўтычных прэпаратаў.*

У навучэнцаў кожнай кваліфікацыі павінна быць сфарміравана культура прафесійнага мыслення і зносін у выніку вывучэння курса прадмета.

Вучэбная літаратура па прадмету “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” абмежавана невялікай колькасцю вучэбных дапаможнікаў (абмяжоўваецца 4-5 крыніцамі), якія не ў поўнай меры адлюстроўваюць спектр абраных навучэнцамі спецыяльнасцяў.

Таму, выкладчыку вучэбнага прадмета “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” прыходзіцца распрацоўваць дадатковыя практычныя матэрыялы з мэтай фарміравання ў навучэнцаў сістэмы ведаў аб лексічным складзе, тэрміналогіі і культуры прафесійнага маўлення.

Такім чынам, назіраюцца наступныя супрацьлегласці паміж:

1. мэтамі вучэбнага прадмета і адсутнасцю практычных матэрыялаў па выкарыстанню тэрміналогіі і прафесійнай лексікі па канкрэтных кваліфікацыях;
2. падрыхтоўкай высокаадукаваных, творчых і крытычна думających спецыялістаў, здольных вырашаць складаныя моўна-сацыяльныя праблемы бытавання беларускай мовы ва ўмовах дзяржаўнага білінгвізму;
3. патрэбай грамадства і ўстановы адукацыі ў прафесійна адукаванай асобе, якая валодае высокім узроўнем прафесійнай кампетэнцыі (прадугледжвае атрыманне прафесійнай адукацыі на роднай мове і выкарыстаннем роднай мовы ў прафесійнай лексіцы).

4. Мэта вопыту:

Фарміраванне і развіццё прафесійных кампетэнцый навучэнцаў праз укараненне распрацаваных практычных матэрыялаў у адукацыйны працэс па вучэбнаму прадмету “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”

5. Задачы вопыту:

- а) вывучыць і прааналізаваць тэарэтычныя аспекты дадзенай тэмы ў навукова-метадычнай літаратуры;
- б) вывучыць і прааналізаваць аўтэнтчныя тэксты спецыяльнасцяў навучэнцаў “Грамадскае харчаванне”, “Тэхнічная эксплуатацыя абсталявання”, “Вытворчасць мясных прадуктаў”, “Ліквідатар надзвычайных сітуацый”;
- в) зрабіць адбор метадычнага матэрыялу згодна з тэмай вопыту, з улікам асаблівасцяў спецыяльнасцяў для выкарыстання ў распрацоўцы практычнай часткі вучэбна-метадычнага комплексу “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”;
- г) стварыць навучальнае асяроддзе па вучэбнаму прадмету “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” праз распрацоўку практычных матэрыялаў для навучэнцаў розных спецыяльнасцяў і кваліфікацый;

д) апрабаваць прымяненне распрацаванага практычнага матэрыялу на вучэбных занятках па вучэбнаму прадмету “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”;

е) прааналізаваць метадам дыягностыкі ўзровень сфарміраванасці прадметных кампетэнцый навучэнцаў.

6. Тэарэтычныя высновы вопыту:

*Трэба любіць, ведаць і шанаваць
мову свайго народа і ўмець
дасканала валодаць ёю.*

Я. Колас

Дадзены педагогічны вопыт быў сфарміраваны з ідэй Д.В. Дзятко, В.В. Маршэўскай, А.С. Садоўскай, В.А. Ляшчынскай, С.Э. Аляксандрава і інш.

Д.В. Дзятко ў сваім дапаможніку “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” звяртае ўвагу на тое, што дадзены курс дапамагае навучэнцам далучыцца да багаццяў нацыянальнай культуры, сфарміраваць камунікатыўна развітую асобу, здольную наладжваць зносіны на роднай мове ў прафесійнай сферы. [10]

Д.М. Чатырка, разглядаючы сучасную моўную сітуацыю ў дзяржаве, кажа пра дамінаванне рускай мовы, якая больш актыўна ўжываецца ва ўсіх сферах жыцця грамадства. Аднак кожны грамадзянін Рэспублікі Беларусь мае права карыстацца любой з гэтых моў, выбіраць мову зносін. Пры гэтым супрацоўнік любой установы ці арганізацыі павінен валодаць беларускай і рускай мовамі ў аб’ёме, неабходным для выканання ім сваіх службовых абавязкаў. [31]

Такім чынам, будучым спецыялістам надзвычай важна пад час навучання прафесіі авалодаць не толькі рускай, але і беларускай мовай у тым аб’ёме, які дапаможа правільна зразумець беларускамоўнага суразмоўцу і прадэманстраваць высокі прафесіяналізм.

7. Вядучая ідэя вопыту:

Распрацаваны матэрыял прадстаўляе сабой тэарэтычную і практычную частку вучэбна-метадычнага комплексу “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”. Лексічны мінімум, які адлюстраваны ў распрацаваных матэрыялах, дапаможа навучэнцам каледжа розных спецыяльнасцяў і кваліфікацый узнавіць, засвоіць, удасканаліць прафесійныя тэрміны, якія будуць выкарыстоўвацца ў рамках абранай прафесіі.

Згодна з Канстытуцыяй Рэспублікі Беларусь і Законам Рэспублікі Беларусь “Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь” беларуская і руская мовы з’яўляюцца дзяржаўнымі мовамі краіны. Навучэнцы каледжа, будучыя супрацоўнікамі розных накірункаў прамысловасці, абавязаны валодаць не толькі рускай мовай, але і выкарыстоўваць родную мову пры размове і рашэнні прафесійных задач з беларускамоўнымі суразмоўцамі, дэманструючы прафесійны ўзровень карыстання роднай мовай.

8. Апісанне сутнасці педагагічнага вопыту:

Кампетэнтны падыход у выкладанні вучэбных прадметаў “Беларуская мова” і “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” разглядаецца як аснова фарміравання прафесійнай падрыхтаванасці будучых спецыялістаў і прадугледжвае не засваенне навучэнцамі асобных ведаў, уменняў і навыкаў, а авалодванне імі ў комплексе.

Фарміраванне прадметных кампетэнцый па вучэбнаму прадмету “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” непасрэдна звязана з прадметам агульнаадукацыйнага кампаненту “Беларуская мова”, што адлюстравана ў табліцы 1.

Табл. 1 - Узаемасувязь тэм вучэбных праграм вучэбных прадметаў “Беларуская мова” і “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”

Тэмы для вывучэння (вучэбны прадмет “Беларуская мова”)	Тэмы для вывучэння (вучэбны прадмет “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”
“Роля мовы ў жыцці чалавека і грамадства” (Падручнік 10 клас, пад рэд. Г.М. Валочка, 2016 год) “Агульныя звесткі аб мове” (Падручнік 11 клас, пад рэд. Г.М. Валочка, 2016 год)	“Мова і грамадства. Функцыі мовы”
“Маўленне як працэс маўленчых зносін. Умовы паспяховых маўленчых зносін”. (Падручнік 10 клас, пад рэд. Г.М. Валочка, 2016 год) “Асноўныя якасці культуры маўлення” (Падручнік 11 клас, пад рэд. Г.М. Валочка, 2016 год) “Правілы маўленчых паводзін. Маўленчы этыкет” (Падручнік 11 клас, пад рэд. Г.М. Валочка, 2016 год)	“Мова і маўленне”
“Функцыянальныя стылі (навуковы, афіцыйны). Стылеўтваральныя моўныя сродкі” (Падручнік 11 клас, пад рэд. Г.М. Валочка, 2016 год)	“Класіфікацыя функцыянальных стыляў. Навуковы стыль” “Кампазіцыя пісьмовага навуковага тэксту і вуснага выступлення, іх афармленне” “Афіцыйна-справавы стыль, яго функцыі і моўныя сродкі”
Пераклад тэкстаў (рознай накіраванасці, на выбар выкладчыка) (Падручнік 10 клас, пад рэд. Г.М. Валочка, 2016 год) “Распазнаванне тэкстаў розных стыляў маўлення”	Пераклад на беларускую мову навуковых тэкстаў
“Функцыянальныя стылі (публіцыстычны, гутарковы). Стылеўтваральныя моўныя сродкі” (Падручнік 11 клас, пад рэд. Г.М. Валочка, 2016 год)	“Публіцыстычны стыль. Складанне дзелавых папер” “Асаблівасці публіцыстычнага і гутарковага стыляў”

“Віды маўленчай дзейнасці: гаварэнне, слуханне, чытанне і пісьмо. Вуснае і пісьмовае маўленне. Формы маўленчай дзейнасці: дыялагічная і маналагічная” <i>(Падручнік 10 клас, пад рэд. Г.М. Валочка, 2016 год)</i>	“Тэхніка і выразнасць маўлення, узаемадзеянне вербальных і невербальных сродкаў маўленчай дзейнасці як сродкаў паспяховага публічнага выступлення”
“Вымаўленне галосных і зычных гукаў, некаторых спалучэнняў зычных” <i>(Падручнік 10 клас, пад рэд. Г.М. Валочка, 2016 год)</i>	“Правільнасць маўлення і моўныя нормы. Нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.” “Тыповыя маўленчыя памылкі, іх прычыны, спосабы выпраўлення”

Такім чынам, навучэнцы, якія паступаюць у каледж і вывучаюць вучэбны прадмет “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”, пачынаюць фарміраваць свае веды не з першага ўзроўня (ўзроўня прадстаўлення), а маючы пэўны запас лексічных адзінак, якія сфарміраваны пры вивучэнні вучэбнага прадмета “Беларуская мова”.

Спалучэнне прадметных кампетэнцый па беларускай мове з лексічным прафесійным мінімумам на аснове прынцыпа інтэграцыі дазваляе ўнесці ўклад у развіццё і фарміраванне прафесійных кампетэнцый будучых рабочых і спецыялістаў розных галін прамысловасці.

У адпаведнасці з Палажэннем аб вучэбна-метадычным комплексе (далей ВМК) на ўзроўні прафесійна-тэхнічнай адукацыі (Пастанаўленне Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь № 167 ад 26.07.2011 г.) распрацаваны матэрыялы ўсіх раздзелаў (тэарэтычнага, практычнага, кантролю ведаў, дадатковага) ВМК вучэбнага прадмета “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” для навучэнцаў усіх спецыяльнасцяў і кваліфікацый установы адукацыі “Мінскі дзяржаўны механіка-тэхналагічны прафесійна-тэхнічны каледж”.

Тэарэтычны раздзел ВМК уключае ў сваім складзе распрацаваныя матэрыялы для тэарэтычнага вивучэння: лекцыйны матэрыял і пытанні для самакантролю (Дадатак 1).

Практычны раздзел ВМК уключае ў сваім складзе:

1. Метадычныя распрацоўкі па вучэбных занятках (Дадатак 2);
1. Слоўнік прафесійных тэрмінаў для навучэнцаў розных прафесій (Дадатак 3);
2. Тэсты для самакантролю (Дадатак 4);
3. Аўтэнтчныя тэксты (Дадатак 5);
4. Тэксты для перакладаў з рускай мовы на беларускую з прафесійнай накіраванасцю (Дадатак 6);
5. Практыкаванні для выкарыстання на вучэбных занятках і для арганізацыі самакантролю (Дадатак 7);
6. Наглядна-ілюстрацыйны матэрыял па тэмах вучэбнай праграмы (Дадатак 8);
7. Сэнсавыя малюнкi, накіраваныя на развіццё прафесійнага слэнгу, якія выкарыстоўваюцца для пісьмовай і вуснай форм работы (Дадатак 9);
8. Рэцэпты прафесійных страў, арыентаваных для перакладаў з рускай мовы на беларускую і наадварот (Дадатак 10);
9. Схемы-табліцы (Дадатак 11);
10. Крыжаванкі (Дадатак 12);
11. Рэфераты па накірункам спецыяльнасцяў (Дадатак 13).

У раздзеле “Дадаткі” прадстаўлены распрацаваныя практычныя матэрыялы не ў поўным аб’ёме, а толькі ў якасці прыкладаў (распрацаваны матэрыял як база будучага вучэбнага дапаможніка займае дастаткова вялікі аб’ём).

Раздзел кантролю ведаў ВМК змяшчае матэрыялы абавязковых кантрольных работ і работ тэматычнага кантролю з улікам узроўняў навучання і спецыфікай абранай прафесіі (Дадатак 14).

9. Арганізацыйныя і педагагічныя ўмовы, якія садзейнічаюць і абмяжоўваюць прымяненне ідэй вопыту:

Умовы, якія садзейнічаюць паспяховым ідэям вопыту:

- асабовая (унутраная) матывацыя педагога;
- адпаведная профільная адукацыя педагога;

- знешняя (ініцыятыва навучэнцаў, узаемаадносіны ў калектыве) матывацыя педагога;
- падтрымка родных і сяброў;
- станючы вопыт калег.

Умовы, якія абмяжоўваюць паспяховасць ідэй вопыту:

- доўгі пошук крыніц навуковай і прафесійнай літаратуры, якія абмежаваны часам;
- шматпрофільнасць кваліфікацый;
- нізкі ўзровень базавых ведаў па беларускай мове і літаратуры асобных навучэнцаў;
- запатрабаванасць выкладчыка-прадметніка не толькі ў галіне адукацыйнай сферы, але і культурна-масавай, спартыўнай і іншых сферах.

10. Выніковасць

Крытэрыямі выніковасці вопыту з'яўляюцца:

1. Абагульненне вопыту па распрацоўцы практычнага раздзелу ВМК вучэбнага прадмета “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” на мерапрыемствах рознага ўзроўню:

- удзел у Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі “Адукацыя-Крэатыў-Інавацыі” (сертыфікат удзельніка), 2018 г.;
- Дыплом II ступені Упраўлення адукацыі Віцебскага аблвыканкама за ўдзел у абласным этапе Рэспубліканскага конкурсу канферэнцыі “Адукацыя-Крэатыў-Інавацыі”, намінацыя “Метадычная распрацоўка”, 2017 г.;
- удзел у рабоце гарадскога семінара для выкладчыкаў і метадыстаў “Вучэбна-метадычнае забеспячэнне прадметаў прафесійнага кампаненту”, які праходзіў на базе Установы адукацыі “Полацкі дзяржаўны хіміка-тэхналагічны каледж” (з вопыту работы па стварэнню дыдактычных матэрыялаў), 2016 г.;
- удзел у рабоце Рэспубліканскага семінара “Фарміраванне прафесійных кампетэнцый навучэнцаў у сістэме прафесійна-тэхнічнай і сярэдняй спецыяльнай адукацыі” на базе Установы адукацыі філіял “Мінскі радыётэхнічны каледж” БДУІР, 2017 г.;

2. Павышэнне росту матывацыі да вывучэння вучэбных прадметаў “Беларуская мова”, “Беларуская літаратура”, “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”, якая выяўляецца ў стойкім павелічэнні колькасці навучэнцаў, прымаючых удзел у мерапрыемствах на роднай мове (статыстычныя дадзеныя сабраны з 2016 па 2019 гады):

- агульнакаледжныя алімпіяды – з 11% да 37 %;
- факультатыўныя заняткі – з 21% да 44%;
- удзел у рабоце навукова-практычных канферэнцый, творчых конкурсах, іншых мерапрыемствах па роднай мове:

✓ Дыплом III ступені аддзела адукацыі Полацкага гарвыканкама творчаму калектыву навучэнцаў (пад кіраўніцтвам Пятніцы В.У.), пераможцу гарадскога конкурса чытальнікаў “Гучы, роднае слова”, прысвечанага Году кнігі і 130-годдзю са Дня нараджэння народных паэтаў Беларусі Я. Коласа, Я. Купалы;

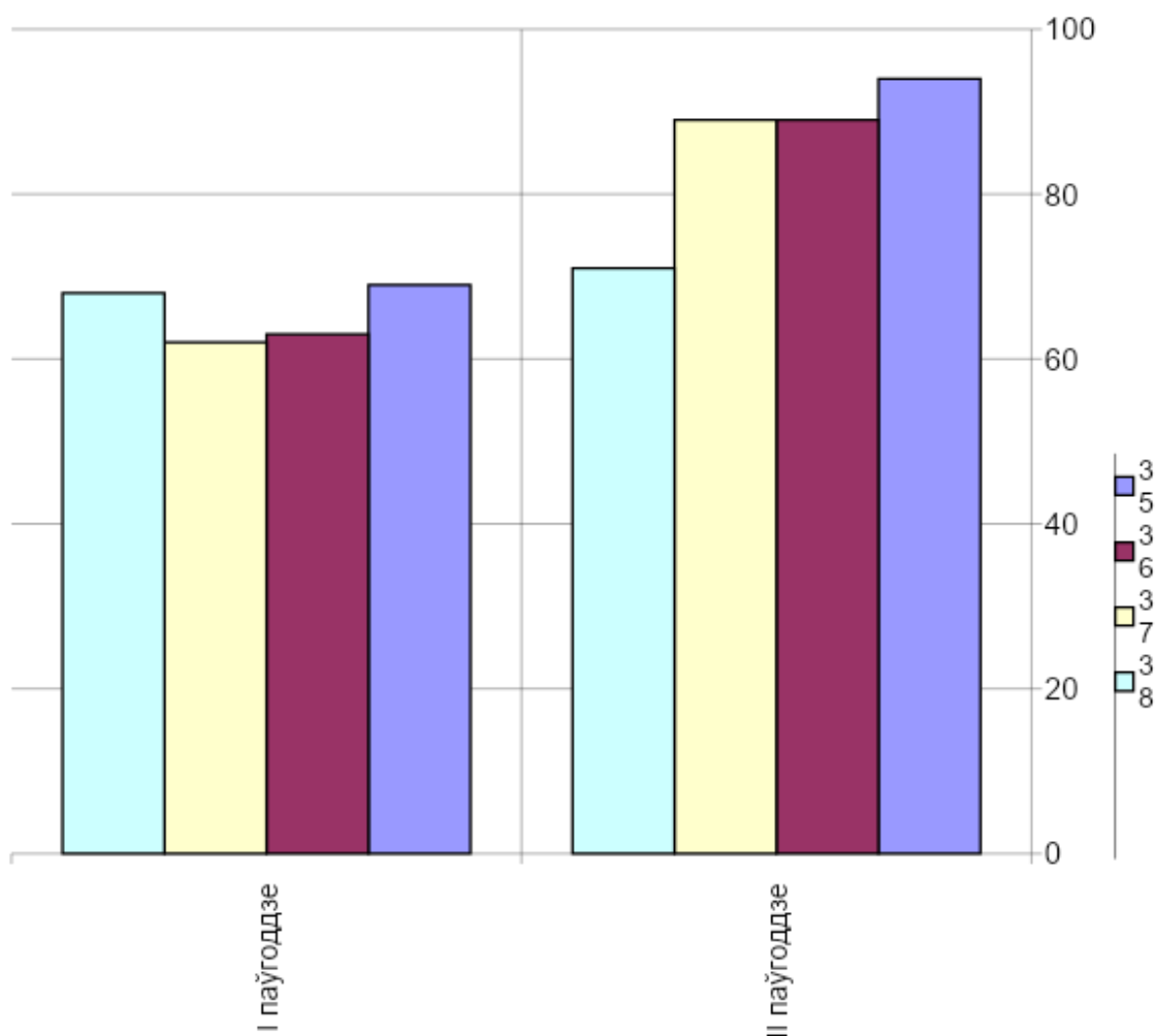
✓ Дыплом I ступені Упраўлення адукацыі Віцебскага аблвыканкама за ўдзел у абласным этапе Рэспубліканскай конкурснай праграмы “Малой Радзімы гукі – песні дабыні, вышыні, пяшчоты”.

3. Павышэнне вынікаў якаснай паспяховасці па вучэбнаму прадмету “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”

Табл. 2 - Дынаміка якаснай паспяховасці па вучэбнаму прадмету “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” за 2018/2019 навучальны год

<i>№ вучэбнай групы</i>	<i>Якасная паспяховасць (6-10), % I паўгоддзе</i>	<i>Якасная паспяховасць (6-10), % II паўгоддзе</i>
35 (цырульнік)	69	94
36 (повар)	63	89
37 (кандытар)	62	89
38 (повар)	68	71

**Дыяграма дынамікі якаснай паспяховасці
навучэнцаў груп набору
2016/2017 навучальнага года**

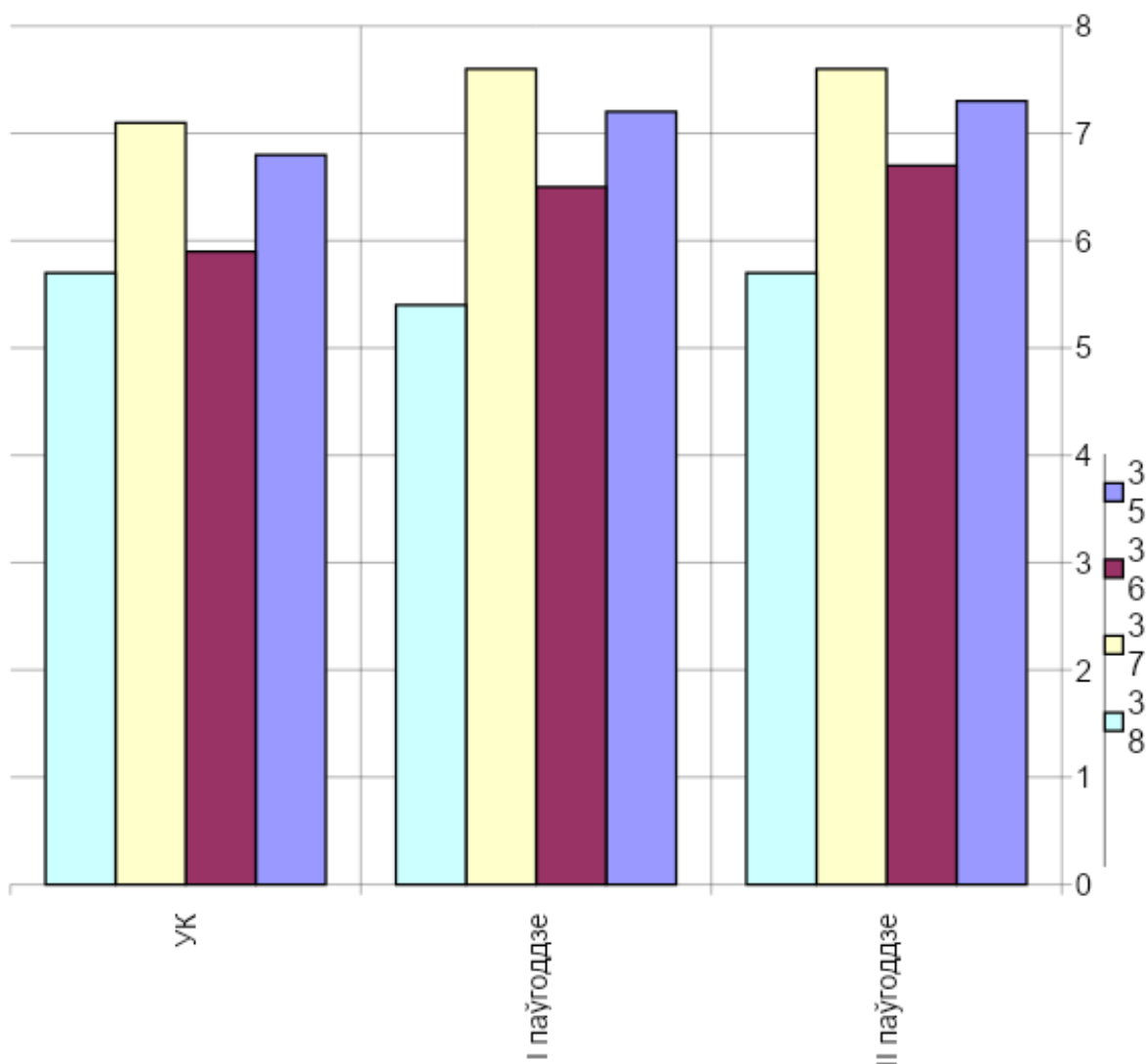

4. Дынаміка сярэдняга бала навучэнцаў па вучэбнаму прадмету “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”.

Табл. 3 - Дынаміка сярэдняга бала па вучэбнаму прадмету “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”

<i>№ вучэбнай групы</i>	<i>Уваходны кантроль</i>	<i>Сярэдні бал (I паўгоддзе)</i>	<i>Сярэдні бал (II паўгоддзе)</i>
35 (цырульнік)	6,8	7,2	7,3
36 (повар)	5,9	6,5	6,7
37 (кандытар)	7,1	7,6	7,6
38 (повар)	5,7	5,4	5,7

**Дыяграма дынамікі сярэдняга бала па вучэбнаму прадмету
“Беларуская мова (прафесійная лексіка)”**

Такім чынам, калі параўноўваць вынікі (уваходны кантроль-I паўгоддзе-II паўгоддзе) ва ўсіх навучальных групах назіраецца станоўчая дынаміка паспяховасці навучэнцаў, якая ў кожнай групе змяняецца ў пэўным дыяпазоне.

5. Анкетаванне навучэнцаў, якое праводзіцца двойчы (перад вывучэннем прадмета і пасля яго завяршэння) (Дадатак 15).

Табл.4. - Вынікі анкет навучэнцаў вучэбных груп № 907, 908, 909, 910

2019/2020 навучальнага года

	Пытанне № 1	Пытанне № 2	Пытанне № 3	Пытанне № 4	Пытанне № 5	Пытанне № 6
Першапачатковае анкетаваанне (да правядзення курса “Беларуская мова” (прафесійная лексіка))	Адказ “А” 0% Адказ “Б” 100%	Адказ “А” 27 % Адказ “Б” 73%	Справіліся з заданнем 52% Не справіліся 48 %	Адказ “А” 37% Адказ “Б” 52% Не ведалі пра такія месцы 11%	Адказ “А” 36% Адказ “Б” 64%	Адказ “А” 27% Адказ “Б” 20% Адказ “В” 53%
Заклучнае анкетаваанне (пасля правядзення курса “Беларуская мова” (прафесійная лексіка))	Адказ “А” 96% Адказ “Б” 4%	Адказ “А” 46% Адказ “Б” 54%	Справіліся з заданнем 86% Справіліся, але недакладна 14 % Не справіліся з заданнем 0%	Адказ “А” 49% Адказ “Б” 51%	Адказ “А” 42% Адказ “Б” 58%	Адказ “А” 32% Адказ “Б” 12% Адказ “В” 56%

Такім чынам, пасля аналізу анкетавання назіраецца значнае павелічэнне цікавасці да прадмета “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”

6. Адбылося паляпшэнне псіхалагічнай атмасферы на вучэбных занятках па прадмету “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”. Узнікла ўстойлівая адваротная сувязь выкладчык-навучэнец-выкладчык.

11. Перспектыўнасць вопыту:

У цяперашні час ідзе работа па распрацоўцы вучэбнага дапаможніка “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” для навучэнцаў па спецыяльнасцях “Вытворчасць мясных прадуктаў” і “Тэхнічная эксплуатацыя абсталявання”.

У перспектыве запланавана:

- распрацоўка рабочых сшыткаў па спецыяльнасцях: “Грамадскае харчаванне”, “Тэхнічнае эксплуатацыя абсталявання”;
- выпуск вучэбных дапаможнікаў “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” для навучэнцаў па спецыяльнасцях “Вытворчасць мясных прадуктаў” і “Тэхнічная эксплуатацыя абсталявання”.

Спіс выкарыстанай літаратуры:

1. Аляксандраў, С.Э., Мыщык Г.В. Говори со мной по-белорусски. Базовый курс белорусского языка. – Минск, 2000. - 260 с.
2. Асіпчук, А.М. Беларуская мова. Прафесійная лексіка : дапам. / А.М. Асіпчук, В.В. Маршэўская, А.С. Садоўская. – Гродна : ГрДУ, 2009.
3. Асновы культуры маўлення і стылістыкі /Пад рэд. У.В.Анічэнкі. – Мн., 1996
4. Беларуская мова: спецыяльная лексіка: Вучэбна-метадычны дапаможнік для студэнтаў усіх форм навучання ўсіх спецыяльнасцей БДУІР / Аўтары: Л.А. Бондар, Н.Г. Вайніла, М.А. Галянок і інш.; Пад рэд. Ю.А. Сцепанчука. – Мн.: БДУІР, 2006. – 69 с.
5. Беларуская мова: Цяжкія пытанні фанетыкі, арфаграфіі, граматыкі. – Мн., 1987.
6. Беларуская мова: Энцыклапедыя. – Мн., 1994.
7. Бадзевіч, З.І., Саматыя І.М. 50 асноўных правілаў беларускай пунктуацыі. – Мн.: “Сучаснае слова”, 2000. – 224 с.
8. Багдзевіч, А.І. Словаўтваральная структура аддзяслёўных тэрмінаадзінак ў сучаснай беларускай мове. – Гродна, 2000.
9. Беларуская граматыка: У 2-х ч. – Мн., 1985-1986.
10. Дзятко Д.В., А.М. Беларуская мова. Прафесійная лексіка : дапам. / Мінск, 2013. – 288 с.
11. Канавалава, Ю.А. Беларуская мова (прафесійная лексіка): Практыкум для курсантаў спецыяльнасці 1-94 01 01 «Папярэджанне і ліквідацыя надзвычайных сітуацый». – Гомель: ГДТУ імя П.В. Сухого, 2012. – 74 с.
12. Каўрус, А.А. Стылістыка беларускай мовы. – Мн., 1994.
13. Каўрус, А.А. Дакумент па-беларуску. – Мн., 1994.
14. Квитко, И.С. и др. Терминоведческие проблемы редактирования. – Львов, 1986.
15. Кривицкий, А.А., Подлужный, А.И. Учебник белорусского языка: Для самообразования. – Мн., 1994.
16. Культура устной и письменной речи делового человека:

Справочник-практикум. – Мн., 1989.

17. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. А.Я.Баханькова. – Мн., 1994.
18. Лепешаў, І.Я. Асновы культуры маўлення і стылістыкі: Практыкум. – Мн., 2001.
19. Лепешаў, І.Я., Малажай, Г.М., Панюціч, К.М. Практыкум па беларускай мове. – Мн.: Вышэйшая школа, 2005. – 316 с.
20. Ляшчынская, В.А. Беларуская мова: Тэрміналагічная лексіка. – Мн.: РІВШ БДУ, 2001. – 256 с.
21. Ляшчынская, В.А. Студэнту аб мове: Прафесійная лексіка. – Мн., 2003.
22. Мысліцелі і асветнікі Беларусі. Энцыклапедычны даведнік. – Мн.: Беларуская энцыклапедыя, 1995.
23. Практыкум па беларускай мове: Вуч. дапаможнік для нефілалагічных факультэтаў вуну/ Пад рэд. Г.М.Малажай. – Мн., 1993.
24. Пытанні культуры пісьмовай мовы / Пад рэд. А.І.Падлужнага. – Мн., 1991.
25. Рахманин, Л.В. Стилистика деловой речи и редактирование служебных документов: Учебное пособие. – М., 1987.
26. Смольская, Т.М., Хрышчановіч, Л.У. Беларуская мова: юрыд. лексіка. – Мн.: ТетраСистемс, 2006. – 240 с.
27. Сямашка, Л.У., Шкраба, У.Р., Бадзевіч, З.У. Курс беларускай мовы. – Мн., 1996.
28. Сцяцко, П.У. Праблемы нормы, культуры мовы. – Гродна, 1998.
29. Синтаксис русского и белорусского языков: Сходство и различия. – Мн., 1994.
30. Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі / Пад рэд. А.І.Падлужнага. – Мн., 1999.
31. Чатырка, Д.М. Беларуская мова (прафесійная лексіка). Грамадскае харчаванне: вучэб. дапаможнік / Д.М. Чатырка. – 2-е выд., стэр. – Мінск: РІПА, 2018. – 153 с.

Слоўнікі

1. Андрыеўская, З., Галай, І. Руска-беларускі фізіка-геаграфічны слоўнік. – Мн., 1994.
2. Арашонкава, Г.У., Лемцюгова, В.П. Кароткі слоўнік беларускай мовы: Правапіс. Вымаўленне. Націск. Словазмяненне. Словаўжыванне. / Пад рэд. В.І. Рабкевіча. – Мн.: Маст. літ., 1994. – 367 с.
3. Беларуская-рускі слоўнік: У 3-х т. / Пад рэд. Я. Коласа, К. Крапівы. Выд. 4-е. – Мн.: Беларуская энцыклапедыя, 1993.
4. Бірыла, М.В. Слоўнік націску ў беларускай мове. – Мн.: Вышэйшая школа, 1992. – 143 с.
5. Болсун, А.І., Рапановіч, Я.Н. Слоўнік фізічных і астранамічных тэрмінаў – Мн., 1979.
6. Булыка, А.М. Слоўнік іншамовных слоў. У 2-х т. – Мн., 1999.
7. Грабчыкаў, С.М. Цяжкія выпадкі ўжывання блізкіх па гучанню слоў. – Мн., 1977.
8. Грабчиков, С.М. Межъязыковые омонимы и паронимы: Опыт русско-белорусского словаря. – Мн., 1980.
9. Інфарматыка: Беларуская-рускі тэрміналагічны слоўнік. – Мн., 1996.
10. Кароткі беларуска-рускі тлумачальны слоўнік архітэктурных тэрмінаў. – Мн., 1981.
11. Клышка, М.К. Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў. – Мн., 1993.
12. Лепешаў І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы. У 2-х т. – Мн., 1993.
13. Лупачоў, В.Р., Рагаўцоў, В.І. Руска-беларускі слоўнік па машынабудаванні. – Мн., 1998.
14. Люшцік, У.В. Руска-беларускі слоўнік тэрмінаў нафта- і газадабычы. – Мн., 1997.
15. Міксюк, Р.В., Ражкоў, Л.М. Тэрміналагічны тлумачальны беларуска-рускі слоўнік па экалогіі і лесазнаўству. – Мн., 1992.
16. Русско-белорусский словарь: В 3-х т. – Мн.: Беларуская энцыклапедыя, 1994.

ДАДАТКІ

ТЭМА 1. МОВА Ў ГРАМАДСТВЕ. ФУНКЦЫІ МОВЫ.

МОВА І МАЎЛЕННЕ.

Ключавыя словы: мова, соцыум, камунікатыўная функцыя, эматыўная функцыя, рэгулятыўная функцыя, пазнавальная функцыя, намінатыўная функцыя, экспрэсіўная функцыя, эстэтычная (мастацкая) функцыя, вуснае і пісьмовае маўленне, знешняе і ўнутранае маўленне, маналог, дыялог, тэкст, гістарычныя этапы развіцця беларускай мовы, агульнаўсходнеславянская мова, старажытная беларуская мова, новая беларуская літаратурная мова.

1.1. Мова ў грамадстве.

Мова – гэта найважнейшы сродак зносін, душа народа, аснова культуры. Пакуль жыве мова, жыве і народ. Дзякуючы мове людзі пазнаюць навакольны свет, выказваюць думкі, пачуцці, перажыванні, дзеляцца вопытам працоўнай дзейнасці, набытым у працэсе жыцця грамадства. Тэрмін "мова" выкарыстоўваецца для абазначэння зносін людзей увогуле і зносін пэўнай (этнічнай) групы людзей: *беларуская мова, англійская мова*; ці нават асобы: *мова Якуба Коласа, мова Шэкспіра*. Слова "мова" выкарыстоўваецца і для абазначэння іншых дапаможных сродкаў зносін. Так, існуе мова жэстаў, мова знакаў дарожнага руху і інш. Словам "мова" можна абазначыць і своеасаблівыя сістэмы выразных сродкаў, напрыклад, *мова лічбаў, мова геаграфічнай карты, мова кіно, мова музыкі*. Тут слова "мова" ўжыта ў пераносным значэнні.

Мова ўзнікае ў грамадстве і з патрэб грамадства. Мова – гэта істотная адзінка этнічнага калектыву – народа, нацыі, племені. Менавіта адчуванне мовы, пачуццё адзінства мовы, з дапамогай якіх ажыццяўляецца сувязь чалавека са сваім народам, дазваляе кожнаму лічыць сябе прыналежным да пэўнай нацыі, народа.

Мова ў жыцці чалавека выконвае розныя функцыі:

камунікатыўная – сродак зносін паміж людзьмі;

эматыўная – выражэнне эмоцый, пачуццяў, перажыванняў, настрояў;

рэгулятыўная – функцыя, якая рэгулюе адносіны паміж людзьмі ў працэсе зносін;

пазнавальная – успрыманне пэўнай інфармацыі з мэтай папаўнення ведаў;

намінатыўная – атрыманне назваў прадметаў, з'яў, дзеянняў, прыкмет сродкамі мовы, у першую чаргу – словам;

экспрэсіўная – выяўленне адносін да пэўных звестак таго, хто карыстаецца мовай;

эстэтычная (мастацкая) – калі слова, мова, пачутыя, прачытаныя, уздзеяннічаюць на думкі і пачуцці, напаўняюць чалавека радасцю ці смуткам, перажываннямі. Эстэтычная функцыя мовы ўвасабляецца ў мастацкай прозе, паэзіі, сцэнічным маўленні, красамоўстве.

Розныя функцыі мовы рэалізуюцца яе адзінкамі, іх узаемадзеяннем. Але толькі ў маўленні моўныя адзінкі характарызуюцца выбарам, размяшчэннем, спалучэннем у залежнасці ад камунікатыўных задач і асобы таго, хто гаворыць або піша.

Тэрмін "маўленне" абазначае "вуснае і пісьмовае валоданне моваю; моўная дзейнасць". Мова і маўленне – паняцці блізкія, узаемазвязаныя, але розныя. Маўленне ў параўнанні з мовай вызначаецца большай рухомасцю, большай свабодай у выбары і канкрэтным выкарыстанні моўных сродкаў, у спалучэнні моўных адзінак. Калі мова – гэта сістэма сродкаў зносін, то маўленне – рэалізацыя гэтай сістэмы, ці функцыянаванне мовы.

Формы праяўлення мовы як сродку зносін – вуснае і пісьмовае маўленне.

Вуснае маўленне адбываецца ва ўмовах непасрэднага кантакту суразмоўнікаў, таму значнае месца адводзіцца тэмпу, тону, мелодыі, тэмбру голасу, паўзам, лагічнаму націску і іншым маўленчым якасцям. Пэўную ролю адыгрываюць і нямоўныя сродкі: жэсты, міміка, пэўныя рухі і інш. Усім відам вуснага маўлення ўласціва экспрэсія непасрэднасці і высокі ўзровень эмацыянальнасці.

Пісьмовае маўленне, паводле А.М.Пяшкоўскага, характарызуецца наступнымі асаблівасцямі: 1) адсутнасць агульных для ўдзельнікаў зносін жыццёвых абставін і агульнага жыццёвага вопыту, што на 9/10 палягчаюць узаемаразуменне ў размоўным маўленні; 2) адсутнасць дапамогі з боку жэстаў, мімікі, інтанацыі; 3) максімальна ўзбагачаны слоўнік, і пры гэтым пераважна за кошт адцягнутых паняццяў; 4) максімальна ўскладнены сінтаксіс.

Маўленне – гэта двухбаковая з’ява: гэта працэс (маўленчая дзейнасць) і вынік гэтага працэсу, рэалізацыя (тэкст). Да відаў маўленчай дзейнасці адносяцца гаварэнне, слуханне, чытанне і пісьмо, а вынікам яе з’яўляюцца выказванне і тэкст.

Адрозніваюць **унутранае** і **знешняе** маўленне. Калі афармленне думкі адбываецца без выказвання – гэта ўнутранае маўленне, а з выказваннем (вусным ці пісьмовым) – гэта знешняе маўленне. Адрозненне іх выяўляецца і ў будове.

Унутранае маўленне характарызуецца фрагментарнасцю, хуткасцю мыслення, сцісласцю. Для унутранага маўлення не характэрны строгія правілы.

Знешняе маўленне можа быць вусным ці пісьмовым, маналагічным ці дыялагічным, можа адрознівацца паводле стылявой, жанравай прыналежнасці.

Маналог (ад грэч. monos – адзін, logos – слова, маўленне) – форма маўлення, якая ўтвараецца ў выніку актыўнай маўленчай дзейнасці, разлічанай на пасіўнае і апасродкаванае ўспрыманне.

Дыялог (ад грэч. dialogos – гутарка, размова двух) – форма маўлення, якая заключаецца ў абмене выказванняў-рэплік, што звязаны па сэнсу і будове, характарызуюцца непасрэднасцю, непадрыхтаванасцю. Пэўную ролю ў дыялогах адыгрываюць пазамоўныя, ці невербальныя, сродкі: міміка, жэст.

Вынікам маўлення з’яўляецца тэкст (ад лац. textum – тканіна, спалучэнне, спляценне). **Тэкст** – гэта аб’яднаная сэнсавай сувяззю паслядоўнасць знакавых

адзінак, асноўнымі якасцямі якой з'яўляюцца звязнасць, цэльнасць і закончанасць. Тэкст заўсёды мае адну галоўную тэму.

У залежнасці ад спосабу перадачы зместу і арганізацыі тэксту адрозніваюць такія тыпы тэкстаў, ці маўлення, як апісанне, апавяданне, разважанне.

Апісанне ўжываецца для характарыстыкі прадметаў, з'яў, асобы. У ім пералічваюцца прыкметы ў пэўнай паслядоўнасці.

Адрозніваюць навуковае, справавое, мастацкае апісанне, ці апісанне назіраецца ў тэкстах навуковай, тэхнічнай, мастацкай, афіцыйна-справавой літаратуры.

Апавяданне служыць для перадачы падзей, якія разгортваюцца ў часе, маюць дынаміку.

Разважанне – выклад думкі, для якога найбольш характэрна лагічнасць і аргументаванасць. Разважанне найбольш пашырана ў навуковых тэкстах, публіцыстыцы.

1.2. Гістарычныя этапы фарміравання і развіцця беларускай мовы

Мова ўзнікла сотні тысяч гадоў таму, калі першабытныя людзі аб'ядноўваліся ў калектывы, каб здабываць агонь, паляваць на жывёлу, лавіць рыбу, вырабляць прылады працы, будаваць жыллё. Аб'яднанне людзей у калектывы (роды, плямёны) патрабавала сумеснай дзейнасці. Менавіта ў працэсе гэтай дзейнасці адначасова сфарміраваліся мова і мысленне. Праца прымушала думаць, выказваць свае думкі, а сродкам выражэння думак з'яўляецца мова.

Вырашэнне праблемы паходжання мовы цалкам з'яўляецца гіпатэтычным. У сучаснай навуцы існуе некалькі гіпотэз паходжання мовы, найбольш пашыранымі з якіх з'яўляюцца наступныя:

1. Лагасічная (логасная) тэорыя паходжання мовы. Сутнасць яе ў тым, што «слова» (мова) існавала да з'яўлення чалавека, увасабляла дух і валодала магічнай сілай. Менавіта «слова» было сродкам і энергіяй, якія стварылі свет з першаснага хаосу. З гэтага вынікае, што мова была першаасновай усяго на свеце. Бог стварыў чалавека і адкрыў яму дар слова, якое стала здабыткам чалавека. Параўнаем, як пра гэта гаворыцца ў Бібліі: «У пачатку было Слова, і Слова было ў Бога, і Слова было Бог. Яно было спачатку ў Бога. Усё праз Яго пачало быць, і без Яго нічога не пачало быць, што пачало быць».

2. Тэорыя «грамадскай дамоўленасці» з'явілася ў Еўропе ў XVI ст. Паводле яе, не Божае «Слова-Логас», а сам чалавек, яго розум сталі асновай для навуковых адкрыццяў, стваральнай працы, у тым ліку і ў галіне мовы. Менавіта грамадская дамоўленасць адрознівае чалавечае грамадства ад першабытнага статку. Але гэта тэорыя не тлумачыць, адкуль узялася мова, як чалавек авалодаў ёю.

3. Гукапераймальняя тэорыя. Згодна з ёй, мова ўзнікла праз перайманне, ці імітацыю, чалавекам шматлікіх і разнастайных гукаў навакольнага свету (спеў птушак, шум ветру, гул грому, журчанне вады, шапаценне лісця і г.д.). Гэтай тэорыі прытрымліваўся старажытнарымскі паэт Лукрэцый.

4. Выклічнікавая тэорыя звязвае паходжанне мовы з тымі натуральнымі гукамі, якімі насычана біялагічнае жыццё самога чалавека (сапенне, кашаль, крыкі, хрып, гукі, выкліканыя пачуццём болю, радасці, абурэння і г.д.).

5. Матэрыялістычная тэорыя («працоўная», або «сацыяльная») была распрацавана ў XIX ст. Паводле яе, мова ўзнікла як вынік сумеснай дзейнасці першабытных людзей. Гукавыя комплексы з'явіліся ў выніку неабходнасці ўзгадняць свае дзеянні для дасягнення сумесных вынікаў у працы. Пры гэтым адбывалася перабудова органаў маўлення, якая і прывяла іх да здольнасці ствараць членападзельныя гукі. Паступова з развіццём грамадства, з падзелам відаў працоўнай дзейнасці, з удасканаленнем працэсаў і сродкаў працы ўдасканальваліся мысленне чалавека і формы адлюстравання яго ў мове.

Некаторыя вучоныя лічаць, што этапы фармавання і станаўлення мовы можна прасачыць на прыкладзе дзіцяці. За 3 гады дзіця паўтарае ўвесь шлях, які прайшло чалавецтва ад прымітыўных гукаў да членападзельнай мовы.

Як бы ні вырашалася ў навуцы праблема паходжання мовы, відавочным для ўсіх з'яўляецца тое, што жыццё мовы цесна звязана з жыццём грамадства. Мова не толькі дапамагае людзям зразумець адзін аднаго, але і захаваць здабыткі чалавечай гісторыі, навукі і культуры.

Мова — жывая грамадская з'ява. Шлях яе развіцця абумоўлены асаблівасцямі гісторыі, жыцця народа. Як і калі ўзнікла пісьменнасць ва ўсходніх славян, што яна ўяўляла сабой на ранніх этапах развіцця — гэта адно з тых пытанняў, якія канчаткова яшчэ не вырашаны ў сучаснай навуцы.

Многія даследчыкі схільны лічыць, што да афіцыйнага хрышчэння Русі, якое адбылося пры князю Уладзіміру ў 988 г., усходнія славяне не карысталіся якой-небудзь упарадкаванай сістэмай пісьма. Пісьменнасць з'явілася і стала пашырацца на Русі з прыняццем усходнімі славянамі хрысціянскай рэлігіі ў яе «ўсходняй», «праваслаўнай» форме, калі на Русь з Балгарыі, а праз Балгарыю з Візантыі пачалі пранікаць неабходныя для богаслужэння рукапісныя кнігі (Евангелле, Апостал, Псалтыр, Служэбнік і інш.), напісаныя на стараславянскай мове тымі літарамі, якія вынайшлі славянскія асветнікі Кірыл (Канстанцін) і Мефодзій у 836 г. Гэтыя кнігі размnoжваліся шляхам перапіскі, па ўзору іх узнікалі і свае, старажытнарускія кнігі, рабіліся пераклады з іншых моў, пераважна з грэчаскай, ажыццяўлялася дзелавая перапіска і г. д. Жывая народная мова сюды не дапускалася, але з цягам часу пісьменнасць пашыралася сярод феадалаў, рамеснікаў, мяшчан, і таму царкоўнаславянская мова ва ўжытку гэтых слаёў паступова размываецца мясцовай моўнай стыхіяй, убірае ў сябе яе элементы, адметнасці.

Вылучаюцца тры асноўныя этапы развіцця беларускай мовы. Яны заснаваны на перыядызацыі гісторыі народа.

I этап. X — XIII стст. (агульнаўсходнеславянская мова):

а) **X — XII стст.** — час існавання Кіеўскай Русі. Адзіная ўсходнеславянская мова. «Слова аб палку Ігаравым», летапіс «Аповесць мінулых гадоў», «Жыццё Еўфрасініі Полацкай», надпіс на крыжы Ефрасінні Полацкай, грамата князя Гердэня, полацка-смаленскія граматы, дагаворы з Рыгай і Гоцкім берагам. У названых помніках адзначаны некаторыя рысы беларускай мовы: зацвярдзенне

шыпячых і губных на канцы слоў і гука [p]; змяненне [в] у [ў] (уздумал, у Рызе); тыпова беларускія словы (жыто, утекты, колы, пагинути) і іншыя рысы.

б) XIII — п. XIV ст. — эпоха феадальнай раздробленасці, развіццё асобных усходнеславянскіх моў (аканне, дзеканне, цеканне, зацвярдзенне зычных і інш.).

II этап. XIV — XVIII стст. (старажытная беларуская мова)

а) XIV — XVI стст. — у складзе ВКЛ канчаткова аформіліся беларуская народнасць і яе мова. Старажытная беларуская мова з XIV ст. з'яўлялася дзяржаўнай мовай у ВКЛ і выкарыстоўвалася ва ўсіх сферах гаспадарчага і грамадскага жыцця, ва ўрадавых установах, судзе, школе, дыпламатычнай перапісцы. На працягу XV — XVII стст. на ёй створана і да нашага часу захавалася багатая пісьмовая спадчына.

Збераглася вялікая колькасць справавых дакументаў. Сярод іх найбольш каштоўныя — Літоўская метрыка (архіў урадавай канцылярыі ВКЛ, каля 600 тамоў); кнігі судовых і іншых запісаў найбуйнейшых гарадоў Беларусі (Гродна, Мінска, Брэста, Магілёва, Полацка і г.д.); мастацкая перакладная і арыгінальная літаратура; вершаскладанні Андрэя Рымшы і Сімяона Полацкага; Хроніка Быхаўца; Баркулабаўскі летапіс і інш. Сведчаннем развіцця юрыдычнай думкі эпохі феадалізму з'яўляецца створаны на старажытнай беларускай мове Статут Вялікага княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага (1529, 1566, 1588 гг.) — адзіны ў Еўропе XVI ст. збор законаў. Прыкладамі вучэбнай літаратуры могуць служыць «Граматыка словенска» Лаўрэнція Зізанія (1556), «Граматыка» Мялеція Сматрыцкага (1619), слоўнікі Лаўрэнція Зізанія, Памвы Бярынды.

З'яўленне ўпершыню ў гісторыі ўсходніх славян кнігадрукавання (Ф.Скарына, С.Будны, М.Сматрыцкі, С.Полацкі і інш.).

XV – XVI стст. — «залаты век» у гісторыі культуры, літаратуры і мовы;

б) канец XVI — XVIII стст. ВКЛ аб'ядноўваецца з Польскім каралеўствам у Рэч Паспалітую. Забарона беларускай мовы як афіцыйнай.

Пасля Люблінскай уніі 1569 г. у грамадскім жыцці назіраецца ўхіл у бок Польшчы. Шэраг беларускіх магнатаў адмаўляецца ад беларускай мовы, імкнуцца выходзіць сваіх дзяцей у польска-лацінскай традыцыі, пераходзяць у каталіцызм. На Беларусі і Літве пачынаюць актыўна дзейнічаць разнастайныя каталіцкія ордэны (езуіты, францысканцы і інш.), пры манастырах ствараюцца школы на лацінскай і польскай мовах. Прадстаўнікі літоўскай знаці актыўна прапагандуюць ідэю аб рымскім паходжанні сваіх родаў, яны, як і беларусы, становяцца католікамі. Віленскі бургамістр Ратундас перакладае на латынь Статут і сцвярджае, што наша мова грубая, варварская, таму што на ёй няма граматык. Беларускія паны свае дакументы імкнуцца пісаць па-новаму: пачатак і канцоўка пісалася на польскай мове, а асноўная частка на старабеларускай.

Вынікам гэтага стала тое, што у 17 – 18 ст. амаль зніклі беларускія кнігі. Страціўшы мову, Беларусь да канца 18 ст. паспела згубіць культуру, літаратуру, была істотна разбурана нацыянальная самасвядомасць. Але беларусы здолелі выстаць і не зваліцца ў бездань гісторыі.

У канцы 18 – 19 стст. на Беларусі склалася ўнікальная моўная сітуацыя, якая характарызавалася полілінгвізмам. Тут ва ўжытку былі польская, руская і

беларуская мовы, у мястэчках – яўрэйская. Пасля падзелаў Рэчы Паспалітай і ўваходжання беларусаў у Расію па-ранейшаму дзяржаўнай мовай застаецца польская, беларуская – мовай, якой карыстаюцца ніжэйшыя саслоўі. Яна з'яўляецца чужой і для шляхты. Адзіная сфера ўжывання мовы – уніяцкая царква.

III этап. XIX — пачатак XXI ст. (новая беларуская літаратурная мова):

а) XIX ст. У 1840 г. Мікалай I выдае загад аб увядзенні рускага заканадаўства, забараняецца назва «Беларусь», ужываецца назва «Северо-Западный край». Руская мова інтэнсіўна ўкаранялася ў школы. Настаўнікі атрымлівалі надбаўку. Выпускнікам за добрае веданне рускай мовы прысвойвалі чын 14 класа. Настаўнікаў, якія не хацелі выкладаць па-руску, звальнялі. З сярэдзіны 30-х гадоў пачалося выданне газеты «Губернскія ведамасці».

Шмат для русіфікацыі Беларусі зрабіў генерал-губернатар Вільні, беларус па паходжанню, Міркевіч, які распрацаваў праграму «Лагодная русіфікацыя». Ён прапанаваў перабудаваць структуру беларускіх земляў за кошт перасяленцаў з Расіі.

У 40 – 50-я гады ўтварыўся парытэт паміж рускай і польскай мовамі і якраз на гэты перыяд прыпадае пачатак новай беларускай літаратуры (Ян Чачот, Ян Баршчэўскі, К.Каліноўскі, В. Дунін-Марцінкевіч).

У 50-я гады 19 ст. кіраўніцтва Віленскай навучальнай акругі ладзіла планы афіцыйнага дазволу на вывучэнне беларускай мовы. У гэты час кіраўніцтва дзяржавы вырашыла выкарыстаць яе на сваю карысць, каб растлумачыць сялянам сутнасць рэформы прыгоннага права. Царскія ўлады забараняюць друкаванне беларускіх твораў лацінкаю. Тым часам быў перапынены працэс нармальнага развіцця беларускай літаратуры.

Пасля гэтага пачынаюць друкавацца беларускія творы кірыліцай (Янка Лучына, «Тарас на Парнасе»). У гэты час у Расіі друкуецца вялікая колькасць беларускіх этнаграфічных, фальклорных матэрыялаў, што робіць беларускую мову мовай фальклору.

У 19 ст. у сувязі з развіццём капіталістычных адносін спыняецца дыялектнае члянэнне, адбываецца паступовая кансалідацыя, аб'яднанне беларускай нацыі ў адзіны народ. Беларускія пісьменнікі ў сваёй моватворчасці арыентаваліся на выкарыстанне асаблівасцей жывой народнай мовы. Яны імкнуліся ў літаратурных творах да пэўнай апрацоўкі жывой мовы, імкнуліся дастасаваць яе да патрэб прыгожага пісьменства. Вядучую ролю ў фармаванні новай літаратурнай мовы пачынаюць займаць сярэднебеларускія гаворкі і паўночна-ўсходні дыялект. Гэта тлумачыцца тым, што большасць тагачасных літаратараў паходзіць з Міншчыны і Магілёўшчыны. Імклівае развіццё беларускай мовы стрымліваецца тым, што яна развівалася толькі ў адным стылі – мастацкай літаратуры, адсутнасцю кнігадрукавання на беларускай мове і распаўсюджвання мастацкіх твораў вусным шляхам.

б) пачатак XX ст. Нашаніўскі перыяд:

1905 г. – прыняты закон аб свабодзе друку. З’явіліся першыя чытанкі і буквары («Першае чытанне для дзетак беларусаў» Цёткі і «Другое чытанне...» Я. Коласа).

1906 г. — беларуская легальная прэса («Наша Доля», «Наша Ніва» — сімвалы нацыянальна-вызваленчага руху).

1912 г. — Я.Ф.Карскі выдае працу «Беларусы».

1918 г. — «Беларуская граматыка для школ» Б.Тарашкевіча;

в) 20-я гады XX ст. Беларуская мова набывае статус дзяржаўнай. Беларускамоўныя падручнікі, шматлікія перакладныя і галіновыя слоўнікі;

г) 30-я гады XX ст. Сталінскі таталітарны рэжым. Палітычныя рэпрэсіі.

У 1933 г. Савет народных камісараў БССР прыняў пастанову «Аб зменах і спрашчэнні беларускага правапісу». Пастанова рэкамендавала ўдакладняць або спрашчаць правілы на ўзор правіл рускай арфаграфіі.

1938 г. — пастанова СНК і ЦК ВКП(б) «Аб абавязковым вывучэнні рускай мовы ў школах нацыянальных рэспублік і абласцей».

У 1941 г. быў выдадзены курс сучаснай беларускай мовы, які замацаваў асноўныя палажэнні рэформы беларускага правапісу.

д) 40 — 80-я гады XX ст. Руская мова становіцца дзяржаўнай мовай рэспублікі. На беларускай мове ствараюцца мастацкая літаратура, публіцыстыка і інш;

е) канец 80-х гадоў XX ст. — пачатак XXI ст. Дэмакратызацыя грамадства. Адраджэнне беларускай мовы. 1990 г.— прыняты Закон аб мовах, дзе беларускай мове нададзены статус дзяржаўнай. 1995 г. — агульнарэспубліканскі рэфэрэндум, узаконена дзяржаўнае двухмоўе.

Пастановай Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь ад 17 жніўня 1993 г. «Аб ўдакладненні правапісу беларускай літаратурнай мовы» была створана Дзяржаўная камісія па ўдакладненні правапісу беларускай літаратурнай мовы. Яна разгледзела агульныя праблемы сучаснага беларускага правапісу, тэарэтычна абгрунтавала характар і мэтазгоднасць унясення прапануемых удакладненняў. На працягу 1997-1998 гадоў навуковы калектыў мовазнаўцаў падрыхтаваў праект новай рэдакцыі «Правіл». На завяршальным этапе падрыхтоўкі новай рэдакцыі «Правіл» і распрацоўкі праекта Закона Рэспублікі Беларусь «Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі» 18 студзеня 2006 г. Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь была створана рабочая група, якая канчаткова дапрацавала «Правілы» з улікам заўваг і пажаданняў, што былі зроблены ў час іх неаднаразовага абмеркавання. 23 ліпеня 2008 г. Закон «Аб Правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі» быў падпісаны Прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь.

Больш за мільён беларусаў жыве ў розных краінах Еўропы, Амерыкі і ў Аўстраліі. Яны вядуць шматгранную культурна-асветніцкую і навуковую працу, рыхтуюць і выдаюць на беларускай мове кнігі, часопісы, газеты, навуковыя працы, сярод якіх падручнікі на беларускай мове, навуковыя даследаванні па лінгвістыцы.

Найбольш буйны даследчы цэнтр знаходзіцца ў Лондане. Ён рэгулярна выдае збор навуковых артыкулаў пад назвай «Часопіс беларускіх

даследаванняў». Пры ім створаны музей-бібліятэка імя Ф. Скарыны. У Вялікабрытаніі ёсць і іншыя беларускія аб'яднанні: Асацыяцыя беларусаў, Англа-беларускае таварыства, Згуртаванне беларусаў Вялікабрытаніі. У Лондане выдаецца на беларускай мове царкоўна-грамадскі часопіс «Голас часу».

У 1967 г. у Берлінскім універсітэце імя В. Гумбальта адкрыўся факультэт па вывучэнню беларускай мовы, дзе прафесары Карл Гутшміт і Соня Хайль чыталі курсы лекцый па сучаснай беларускай мове, гісторыі беларускай мовы і літаратуры.

Самая масавая беларуская арганізацыя, якая існуе больш за 40 гадоў, - Беларуска-Амерыканскае Задзіночанне (БАЗА). Яна стварыла ў ЗША Беларускі інстытут навукі і мастацтва, Арганізацыю беларуска-амерыканскай моладзі, выдае газету «Беларус».

Актыўна вывучаецца беларуская мова ў Польшчы, дзе жывуць беларусы, што складаюць нацыянальную меншасць краіны. Гэта карэннае насельніцтва Беласточчыны, якое спрадвеку жыло на зямлі сваіх продкаў, гэта частка адзінага беларускага народа, што апынуўся за межамі Беларусі ў выніку шматлікіх падзелаў беларускіх земляў у розныя часы. Даследаваннем гаворак Беласточчыны займаецца польскі мовавед Міхаіл Кандрацюк.

Пытанні для самакантролю

1. Якія функцыі выконвае мова ў жыцці чалавека?
2. Растлумачце сутнасць паняццяў *мова* і *маўленне*.
3. Якія формы праяўлення мовы як сродку зносін вы ведаеце?
4. Ахарактарызуйце тыпы маўлення ў залежнасці ад спосабу перадачы зместу.
5. Якія існуюць гіпотэзы паходжання мовы? У чым іх сутнасць?
6. Назавіце першыя помнікі беларускай пісьменнасці.
7. У які гістарычны перыяд беларуская мова дасягнула свайго найвышэйшага развіцця і ўнармавання?
8. Якія гістарычныя падзеі прывялі да заняпаду старабеларускай мовы? Як гэта адбілася на культуры Беларусі?
9. Творчасць якіх пісьменнікаў зрабіла значны ўклад у развіццё новай беларускай літаратурнай мовы?
10. Ахарактарызуйце нашаніўскі перыяд у развіцці беларускай мовы.
11. Якія змены былі ўведзены ў беларускі правапіс пастановай 1933 г.?
12. Калі быў прыняты Закон аб мовах у БССР, які абвясціў беларускую мову дзяржаўнай?
13. У якіх замежных краінах цікавяцца і вывучаюць беларускую мову?

3. ФУНКЦЫЯНАВАННЕ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ ВА ЎМОВАХ БІЛІНГВІЗМУ

Ключавыя словы: *білінгвізм, індывідуальны, калектыўны, нацыянальны білінгвізм, чысты і змешаны білінгвізм, інтэрферэнцыя, моўная норма, літаратурная мова, кадыфікацыя, прынцыпы беларускага правапісу, трасянка.*

3.1 Паняцце білінгвізму. Моўная інтэрферэнцыя

Беларуская нацыянальная мова - гэта мова беларускага народа, найкаштоўнейшы скарб яго, які непадзельна звязаны з духоўнай сутнасцю беларусаў. Усе асаблівасці жыцця, гісторыя і грамадскі вопыт, інтэлект, маральныя і эстэтычныя каштоўнасці, менталітэт нашага народа адлюстраваны ў яго нацыянальнай мове. Беларуская мова з'яўляецца адной з форм, найважнейшым элементам культуры народа, сродкам яе ўвасаблення. Рэспубліка Беларусь уяўляе сабой шматнацыянальную дзяржаву з шырока распаўсюджаным двухмоўем (білінгвізмам).

Білінгвізм (лац. *bi* - два, *lingua* – мова) – гэта двухмоўе, г. зн. суіснаванне ў чалавека ці ва ўсяго народа дзвюх моў, звычайна першай – роднай, і другой – набытай. Калі веданне дзвюх моў уласціва асобным членам соцыуму, то гэта *індывідуальны* білінгвізм, калі двухмоўнымі з'яўляюцца цэлыя групы, калектывы, то гаворка ідзе пра *калектыўны* білінгвізм, калі ж двухмоўе пашырана сярод усіх прадстаўнікоў нацыі, то гэта *нацыянальны* білінгвізм.

Калі дзве мовы ўжываюцца ізалявана адна ад другой (напрыклад, на працы – адна мова, дома – другая), то гаворка ідзе пра *чысты* білінгвізм, калі ж дзве мовы ўжываюцца ўперамешку (залежыць ад камунікатыўнай сітуацыі), то гэта *змешаны* білінгвізм. Змешаны ў сваю чаргу падзяляецца ў залежнасці ад ступені разумення носбітам мовы няроднай мовы на *рэцэптыўны* (чалавек разумее другую мову, але не можа на ёй гаварыць), *рэпрадуктыўны* (чалавек разумее другую мову, аднаўляе тэкст) і *прадуктыўны* (чалавек разумее другую мову, аднаўляе тэкст і самастойна будзе на ёй сказаць).

Індывідуальнае двухмоўе не абавязкова абазначае масавае двухмоўе, і, наадварот, нацыянальнае двухмоўе можа існаваць пры індывідуальным аднамоўі.

У сітуацыі двухмоўя ўзаемадзеянне моў, якія кантактуюць, прыводзіць да інтэрферэнцыі. **Інтэрферэнцыя** – (лац. *inter* “паміж”, *ferens, ierentis* “які нясе, пераносіць”) узаемадзеянне элементаў розных моўных сістэм ва ўмовах білінгвізму. Гэта ўзаемадзеянне выражаецца ў адхіленнях ад нормаў іншай мовы, міжвольным (несвядомым) перанясенні ў яе сістэму асаблівасцей роднай мовы. Узровень інтэрферэнцыі залежыць ад ступені авалодання другой мовай, ад умення свядома адрозніваць факты розных моў і інш. Беларуска-руская і руска-беларуская інтэрферэнцыя – з'ява даволі распаўсюджаная і закранае ўсе сферы моўнай сістэмы:

- фанетыку (**фанетычная** інтэрферэнцыя), калі, напрыклад, у рускай мове двухмоўнага індывіда сустракаюцца такія беларускамоўныя фанетычныя рысы, як цвёрдыя [р] і [ч] на месцы рускіх мяккіх [р'] і [ч'], дзеканне і цеканне, ярка выражанае аканне і г.д.;

- акцэнтацыю (**акцэнтная** інтэрферэнцыя), калі двухмоўны індывід размаўляе, напрыклад, на беларускай мове, а выкарыстоўвае націск рускай мовы: за□ борт (замест за бо□рт), глі□няны (замест гліня□ны), адзі□наццаць (замест адзіна□ццаць), спіна□ (замест спі□на) і г.д.;

- лексіку (**лексічная** інтэрферэнцыя), калі білінгв, напрыклад, у беларускай мове ўжывае выразы тыпу васкрасенне (бел. нядзеля), благладару (дзякуй), ці калі білінгв у рускай мове ўжывае выразы тыпу Сегодня сильная завёя (рус. метель);

- словаўтварэнне (**словаўтваральная** інтэрферэнцыя), калі білінгв ужывае словы, у якіх назіраецца несупадзенне словаўтваральных сродкаў, напрыклад, у рускім маўленні такімі інтэрферэмамі з'яўляюцца безлюдность (рус. безлюдие), атлетичный (атлетический), вишняк (вишенник), по-человечьи (по-человечески); ці ў беларускім маўленні білінгваў вымакшы (бел. вымаклы), ахрыпшы (ахрыплы), кантраліраваць (кантраляваць).

- марфалогію (**марфалагічная** інтэрферэнцыя), калі граматычнае афармленне рускіх і беларускіх лексем не адпавядае норме. Напрыклад, білінгв, гаворачы па-руску, можа няправільна ўжываць родавыя формы назоўнікаў (золотой медаль замест золотая медаль, порванный шинель замест порванная шинель), канчаткі назоўнікаў множнага ліку (озёры замест озёра, окны замест окна) і г.д.

- сінтаксіс (**сінтаксічная** інтэрферэнцыя), калі пры карыстанні рускай мовай білінгв уводзіць у яе сінтаксічныя канструкцыі беларускай мовы, напрыклад, дочкина сумка замест сумка дачеры, сынов костюм замест костюм сына, смеяться с него замест смеяться над ним і г.д.

Блізкароднасны характар беларускай і рускай моў абумоўлівае шматлікасць і ўстойлівасць памылак пры маўленні ў той ці іншай мове. Аднак яны, як правіла, не ўплываюць на працэс разумення выказванняў як на беларускай, так і на рускай мовах. Таму праблема інтэрферэнцыі для беларуска-рускага двухмоўя стаіць, пераважна, як праблема культуры беларускай і рускай моў ва ўмовах двухмоўя (гл.: Куліковіч, 2003, 25).

3.2. Паняцце моўнай нормы

Нацыянальная мова беларускага народа складаецца з літаратурнай і дыялектнай (народна-дыялектнай) мовы. Наяўнасць дзвюх форм нацыянальнай мовы не парушае яе адзінства. **Літаратурная** мова - гэта ўнармаваная, апрацаваная майстрамі слова і дзеячамі культуры мова, абавязковая для ўсіх членаў грамадства. Літаратурная мова - вышэйшая форма нацыянальнай мовы. Менавіта яна служыць агульнанародным сродкам моўных зносін. На літаратурнай мове ствараецца мастацкая літаратура, друкуюцца газеты, часопісы, вяшчаюць радыё, тэлебачанне, працуюць тэатры, вядзецца навучанне

ў школах, УВА. З паняццем «літаратурная мова» цесна звязана паняцце «мова мастацкай літаратуры». Аднак гэтыя паняцці нельга атаясамліваць, бо літаратурная мова ўжываецца ў розных сферах грамадскага жыцця: мастацкай літаратуры, навуцы, справаводстве, публіцыстыцы і г. д. Мова мастацкай літаратуры - своеасаблівая форма літаратурнай мовы, якая прадугледжвае не толькі камунікатыўныя, але і эстэтычныя мэты - стварэнне яркіх мастацкіх вобразаў, актыўнае ўздзеянне на чытача, моўная характарыстыка персанажаў, адлюстраванне духоўнага жыцця асобы і інш. У якасці вобразных сродкаў яна можа выкарыстоўваць і пазалітаратурныя моўныя сродкі.

Сучасная беларуская літаратурная мова існуе ў дзвюх разнавіднасцях: вуснай і пісьмовай, кожная з якіх з'яўляецца раўнапраўнай формай яе рэалізацыі і мае сваю сферу выкарыстання. Вусная разнавіднасць ужываецца ў непасрэдных зносінах паміж людзьмі. Гэта таксама мова радыё, тэлебачання, дакладаў, выступленняў і г. д. Пісьмовая разнавіднасць выкарыстоўваецца ў перыядычным друку, справаводстве, мастацкай літаратуры, навуковых працах. Літаратурная мова, такім чынам, выконвае камунікатыўную функцыю ў розных сферах жыцця і дзейнасці беларускага народа. Гэта абумовіла развіццё ў ёй адпаведных функцыянальных стыляў з улікам разнастайных функцый вуснай і пісьмовай форм літаратурнай мовы, сферы яе ўжывання вылучаюць кніжныя стылі (афіцыйна-дзелавы, навуковы, публіцыстычны, стыль мастацкай літаратуры) і гутарковы. Кніжныя стылі карыстаюцца пераважна пісьмовай формай, гутарковы - вуснай формай мовы, хоць такая залежнасць не з'яўляецца абавязковай.

Літаратурная мова распаўсюджана на ўсёй тэрыторыі Беларусі. Гэта аднастайная, агульнаўжывальная мова, якая не мае рэгіянальных асаблівасцей і абмежаванняў, з'яўляецца агульнанародным сродкам зносін і не супадае з якім-небудзь дыялектам.

Істотная асаблівасць літаратурнай мовы, якая адрознівае яе ад дыялектнай, - унармаванасць. Пад **нормай** разумеюцца выпрацаваныя грамадствам, прынятыя, агульнапрызнаныя і замацаваныя ў моўнай практыцы правілы вымаўлення і напісання слоў, адбору слоў, ужывання іх граматычных форм, пабудовы словазлучэнняў і сказаў. Гэтыя правілы пісьмова замацаваныя ў нарматыўных слоўніках, даведніках, граматыках. Афіцыйнае прызнанне нормы і яе пісьмовае замацаванне называецца **кадыфікацыяй** (лац. *codex* - кніга і *facere* -рабіць). Кадыфікаваная, узаконеная норма з'яўляецца абавязковай для ўсіх носьбітаў мовы і ўспрымаецца як узор на пэўным этапе развіцця літаратурнай мовы.

Сучасная беларуская літаратурная мова, як і іншыя літаратурныя мовы, строга ўнармаваная. Яна мае лексічныя, граматычныя, арфаграфічныя і арфаэпічныя нормы.

Лексічныя нормы патрабуюць правільнага ўжывання слоў і выразаў ва ўласцівых ім значэннях, абмяжоўваюць выкарыстанне гэтых моўных сродкаў у адпаведнасці з выбраным стылем. Не ўсе словы, якія ўжываюцца ў беларускай мове, могуць выкарыстоўвацца ў літаратурнай. Так, напрыклад, нельга карыстацца ў літаратурнай мове дыялектнымі словамі *малец* (хлопец), *картопля*

(бульба); грубымі словамі *мазгаўня* (галава), *плявузгаць* (гаварыць). Лексічныя нормы вызначаюцца нарматыўнымі слоўнікамі.

Граматычныя нормы вызначаюць ужыванне форм слова, спалучэнняў слоў у словазлучэннях, сказах. Так, напрыклад, назоўнікі *дождж, лес, цукар, снег* у родным склоне маюць канчатак *-у*, а назоўкі *стол, горад, будынак* — канчатак *-а*. Правільна гаварыць і пісаць *дзякую вам, даруйце мне, пайсці ў ягады*. Не адпавядаюць нормам такія словазлучэнні, як *дзякую вас, даруйце мяне, пайсці за ягадамі*. Граматычныя нормы вызначаюцца нарматыўнымі граматыкамі, слоўнікамі

Арфаграфічныя нормы патрабуюць перадачы вуснай мовы на пісьме ў адпаведнасці з пэўнымі правіламі. Так, у беларускай мове аглушэнне звонкіх зычных перад глухімі і на канцы слоў на пісьме не перадаецца: *казка, ножка, дуб, горад*. Нязменна, незалежна ад вымаўлення, пішуцца прыстаўкі *аб-, ад-, над-* і іншыя з зычнымі [б], [д]: *абсыпаць, адплыць, надказаць*. Арфа-графічныя нормы ўласцівыя пісьмовай мове і вызначаюцца ўзаконеным правапісам.

Арфаэпічныя нормы патрабуюць аднастайнага вымаўлення галосных і зычных гукаў, іх спалучэнняў у словах, правільнай пастаноўкі націску. Напрыклад, у спрадвечна беларускіх словах паслядоўна захоўваецца аканне і яканне, дзеканне і цеканне: *гарады, вясковы, дзяцінства, цяпер*; асамілятыўная мяккасць: [с'н'эх], [з'в'эр], [ц'в'орды], [дз'в'эры]. У літаратурнай мове трэба вымаўляць *алфавіт, дакумент, прынёсла* (нельга: *алфáвít, дакúмент, прынясла́*). Арфаэпічныя нормы ўстанаўліваюцца правіламі беларускага літаратурнага вымаўлення, якія знаходзяць сваё адлюстраванне ў слоўніках.

Літаратурная норма - з'ява канкрэтна-гістарычная. Гэта значыць, што з развіццём літаратурнай мовы часткова змяняецца і норма. У працэсе моўнай эвалюцыі яна рухаецца ад старой да новай якасці і дапускае ў сваіх межах варыянты, асабліва ў вуснай форме. Так, напрыклад, у сучаснай беларускай мове адзначаюцца варыянты: *вачамі і вачыма, вачмі; форм і формаў; зямлёй і зямлёю; ядзім і ямо; пры сыне і пры сыну*. З цягам часу адны з гэтых формаў могуць устарэць і не быць нарматыўнымі.

Напісанне слоў ці іх частак грунтуецца на адпаведных прынцыпах арфаграфіі. Такіх прынцыпаў у беларускім правапісе два – фанетычны і марфалагічны.

Фанетычны прынцып патрабуе поўнай адпаведнасці паміж гучаннем і напісаннем слова (яго часткі), перадачы на пісьме пазіцыйных чаргаванняў, напрыклад [о] - [а], [л] - [ў], [в] - [ў] і інш.: *дом – дамы, трава – траўка, пісалі – пісаў*.

На фанетычным прынцыпе грунтуюцца правілы акання і якання (*стол – сталы, вёсны – вясна, цэны – цана, зелень – зялёны*), напісанне спалучэнняў галосных **іё (ыё), ія (ыя), уа** і інш. у іншамоўных словах (*біёлаг, але біялогія; патрыёт, патрыятычны, вуаль*), прыстаўных літар (*восень, вугаль, аржаны, іржышча*), прыставак на **з-** (*развіць, але раскусіць*), злучэнняў зычных **зн, сн, сл** (на месцы этымалагічных **здн, стн, стл**) (*позна, посны, паслаць*), літары **ц** на месцы злучэнняў **кс, тс, цс, чс** (*мастак – мастацкі, студэнт – студэнцкі, кравец – кравецкі, чытач – чытацкі*) і інш. напісанні.

Марфалагічны прынцып патрабуе аднастайнай перадачы на пісьме марфем (іх частак), незалежна ад іх рознага маўлення: *граб* (як і *грабы*, *грабняк*), *лыжка* (як і *лыжак*), *абхазскі* (як і *Абхазія*). Значыць, пры марфалагічным прынцыпе пазіцыйныя чаргаванні зычных не перадаюцца, а пішуцца тыя зычныя літары, якія абазначаюць гукі ў іх моцнай пазіцыі (становішча зычных перад галоснымі ці санорнымі зычнымі).

На марфалагічным прынцыпе заснавана напісанне звонкіх зычных на канцы слова і перад глухімі (*дуб*, *дубкі*), шыпячых перад свісцячымі (на *рэчцы*, *мыецца*), свісцячых перад шыпячымі (*возчык*), прыставак на **б-**, **д-** (*абкасіць*, *падкінуць*), злучэнняў зычных на стыку кораня і суфікса **-ск-** – **жс**, **гс**, **зс**, **хс**, **шс** – у прыметніках, утвораных ад геаграфічных назваў (*добрушскі*, *арэнбургскі*, *волжскі*, *рыжскі*), злучэнняў **дч**, **тч**, **дс** (*дакладчык*, *матчын*, *заводскі*), суфіксаў **-ядзь** (*роўнядзь*), **-язь** (*дробязь*) і інш.

У сучасным беларускім пісьме ўдала спалучаюцца фанетычны прынцып з марфалагічным. Напісанні, заснаваныя на фанетычным прынцыпе, лёгка для засваення, бо словы тут пішуцца так, як яны гучаць у літаратурным вымаўленні. Фанетычнае напісанне слоў садзейнічае ўсталяванню арфаэпічных норм. Напісанні, заснаваныя на марфалагічным прынцыпе, даюць магчымасць захаваць выразную марфемную будову слова і тым самым палягчаюць разуменне сэнсу вытворных слоў (*лётчык*, *каўказскі*).

Вывучэнне і засваенне норм сучаснай беларускай літаратурнай мовы мае вялікае грамадска-практычнае значэнне. Парушэнні літаратурных норм з'яўляюцца перашкодамі ў моўных сувязях паміж людзьмі. Дасканаласць валодання сучаснай беларускай літаратурнай мовай -- адзін з істотных бакоў агульнай культуры чалавека.

3.3. Спецыфічныя рысы беларускай мовы ў параўнанні з рускай

Ва ўмовах масавага беларуска-рускага білінгвізму вельмі важна вызначыць тыя рысы, якімі характарызуецца беларуская мова ў параўнанні з рускай.

Марфалагічныя асаблівасці беларускай мовы

Пад марфалагічнай інтэрферэнцыяй разумеюцца факты адхілення ад граматычных норм роднай мовы.

1. Асноўнай прычынай адхіленняў ад нормы пры вызначэнні роду назоўнікаў з'яўляецца ўплыў рускай мовы, чаму спрыяе аднолькавая ці блізкая аформленасць слоў у роднасных мовах: бел. *дроб*, *запіс*, *медаль*, *мазоль*, *накін*, *насып*, *палын*, *перапіс*, *подпіс*, *сабака*, *стэп*, *шынель* – мужчынскі род; рус. *дробь*, *запись*, *медаль*, *мозоль*, *накинь*, *насыпь*, *перепись*, *собака*, *степь*, *шинель* – жаночы род; бел. *настрой*, *яблык* – мужчынскі род; *настроение*, *яблоко* – ніякі і г.д.

2. Адзначаюцца памылкі, абумоўленыя двухмоўнай сітуацыяй, у прыватнасці разыходжаннем лікавай прыналежнасці асобных назоўнікаў у беларускай і рускай мовах, напрыклад: назоўнікі *грудзі*, *дзверы*, *каноплі*, *крупы*

ў беларускай мове не маюць формы адзіночнага ліку, а ў рускай мове *адны* (*конопля, крупа*) маюць форму толькі адзіночнага ліку, другія (*грудь, дверь*) – і адзіночнага і множнага ліку; у беларускай мове *чарніла* – адзіночнага ліку, у рускай мове *чернила* – множнага ліку.

3. Назоўнікі 2-га скланення ў Д. і М. склонах адзіночнага ліку і назоўнікі 1-га скланення ў М. склоне адзіночнага ліку маюць пасля мяккіх асноў канчатак –і: *зямлі, пожні, у зямлі, на трамваі* (рус. *земле, в земле, на трамвае*). У адзначаных склонах гэтай жа групы назоўнікаў з асновай на заднеязычныя, калі націск падае не на канчатак, гукі [г],[к],[х] чаргуюцца са свісцячымі [з], [ц], [с]: *кніга – кнізе, эканоміка – эканоміцы, эпоха – эпосе* (рус. *книге, экономике, эпохе*).

4. Назоўнікі мужчынскага роду на -а(-я) (з націскам на аснове) у Т. склоне адзіночнага ліку маюць канчатак -ам(-ем): *са старастам, з дзядзькам, з Колям, з Сярожам*, а ў Д. і М. склонах адзіночнага ліку канчатак -у(-ю): *аб Васілю, дзядзьку, дацэнтку*.

5. У Н. склоне множнага ліку назоўнікі 2-га скланення маюць канчаткі -ы, -і: *палі, лясы, гарады, азёры, вокны*.

6. Адсутнасць чаргаванняў на канцы асноў назоўнікаў 2-га скланення ў адзіночным і множным ліку: *брат – браты, сын – сыны*. Параўн. рус.: *брат – братья, сын – сыновья*.

7. Наяўнасць у назоўніках жаночага і ніякага роду ў Р. склоне множнага ліку канчаткаў -аў(-яў): *брытваў, кафедраў, сенажацяў, постацяў, палёў* (рус.: *бритв, кафедр, полей*).

8. Адсутнасць й у формах Н. склону адзіночнага ліку прыметнікаў і слоў, якія скланяюцца, як прыметнікі: *сіні, вялікі, напісаны, некаторы, самы, шосты* (рус.: *синий, большой, написанный, некоторый, самый, шестой*).

9. Утварэнне формы вышэйшай ступені параўнання якасных прыметнікаў з дапамогай суфіксаў -эйш(-ейш), -ш: *вышэйшы, важнейшы, слабейшы, большы* (рус.: *выше, важнее, слабее, больше*).

10. Непрадуктыўнасць кароткіх формаў прыметнікаў і абмежаванае ўжыванне кароткіх дзеепрыметнікаў, адсутнасць зваротных дзеепрыметнікаў. Параўн. бел.: *План выкананы*, рус.: *План выполнен*. Рус. “занимающийся”, “изменившийся” ў беларускай мове адпавядае “які займаецца”, “які змяніўся”.

11. У формах мужчынскага і ніякага роду займеннікаў мой, твой, свой, чый у Р. і Д. склонах адзіночнага ліку адсутнічае літара е ў канчатках: *майму, твайму, свайму, майго, твайго, свайго*.

12. Лічэбнікі *паўтара, паўтары* нескланяльныя.

13. Лічэбнікі *два, дзве* маюць асобныя формы ва ўсіх склонах: *двух – дзвюх, двум – дзвюм, двума – дзвюма*.

14. Лічэбнік *дзевяноста* мае адну нязменную форму; у рускай мове ён мае дзве формы – *девятью* і *девятью*.

15. Чаргаванне заднеязычных г, к з шыпячымі ж, ч пры спражэнні дзеясловаў загаднага ладу: *лягу – ляж – ляжце, пяку – пячы – пячыце* (рус.: *лягу – ляг – лягте, пеку – пеки – пеки*те).

16. Дзеепрыслоўі незакончанага трывання ўтвараюцца з дапамогай суфіксаў -учы(-ючы), -ачы(-ячы) ад асноў любога дзеяслова цяперашняга часу: *лятаючы, аплочваючы, забягаючы, просячы* (рус.: *летая, оплачивая, забегаая, прося*).

Сінтаксічныя асаблівасці беларускай мовы

Душою мовы, яе “алгебраю” з’яўляецца граматыка. Яна выяўляе нацыянальны характар мовы, яе своеасаблівасць. Граматыка – гэта сістэма правіл паяднання слоў у маўленні, іх змянення, што абумоўлена патрэбамі гэтага паяднання.

Граматыка, у адрозненні ад іншых раздзелаў мовазнаўства, характарызуецца большай непранікальнасцю для іншамовных уплываў. Аднак парушэнне граматычнай будовы больш балюча адбываецца на мове, чым пранікненне ў мову чужаземных слоў.

Сінтаксіс (як раздзел граматыкі) вывучае віды сувязей, на аснове якіх арганізуюцца словазлучэнні і сказы. Словы ў словазлучэннях звязаны паміж сабой падпарадкавальнай сувяззю дапасавання, прымыкання і кіравання.

Дапасаванне – такі від сувязі, пры якім залежнае слова набывае формы роду, ліку і склону, уласцівыя галоўнаму слову. Дапасуюцца да назоўнікаў прыметнікі, парадкавыя лічэбнікі, займеннікі, дзеепрыметнікі: *школьныя гады, на трэцім паверсе, твой гонар, высушанае сена*.

Прымыканне – такі від сувязі, пры якім залежнае слова звязваецца з галоўным па сэнсе. Прымыкаюць звычайна нязменныя словы і формы –прыслоўі, дзеепрыслоўі, інфінітыў: *зробіць сумленна, есці стоячы, уменне працаваць*.

Пры **кіраванні** залежнае слова ўжываецца ў форме пэўнага ўскоснага склону: *берагчы лес, сустрэцца з ёю*. Кіраванне бывае прыназоўнікавае: *убачыцца з сябрам, ісці з лесу і беспрыназоўнікавае: збіраць суніцы, глядзець спектакль*.

У падпарадкавальнай сувязі не знаходзяцца і не з’яўляюцца словазлучэннямі:

- 1) дзейнік і выказнік;
- 2) аднародныя члены сказа;
- 3) службовыя часціны мовы.

Найбольш пашырана і ўстойліва ўздзеянне рускай мовы выяўляецца ў канструкцыях кіравання, для якіх характэрны шэраг спецыфічных рыс. Адзначым некаторыя з іх.

1. Дзеясловы ветлівасці **дзякаваць, падзякаваць, аддзячыць, прабачыць, выбачаць, дараваць** – спалучаюцца ў беларускай мове з назоўнікамі давальнага склону: *дзякаваць сястры, дараваць сябру, прабачце мне*. У рускай мове адпаведныя дзеясловы кіруюць вінавальным склонам: *благодарить сестру, простить товарища, извините меня*.

2. Дзеясловы **жартаваць, смяяцца, насміхацца, кпіць, здэкавацца, цешыцца, дзівіцца, глуміцца, рагатаць** кіруюць родным склонам з прыназоўнікам “з”: *жартаваць з дзіцяці, насміхацца з сяброўкі*, а адпаведныя

рускія дзеясловы – творным з прыназоўнікам “над”: *шутить над ребёнком, смеяться над сестрой*.

3. Дзеясловы руху **ісці, бегчы, ехаць, плыць, ляцець** і інш. і волевыяўлення **паслаць, выправіць, адправіць**, калі яны маюць мэтавае значэнне, кіруюць назоўнікамі вінавальнага склону з прыназоўнікам “па”: *ісці па ваду, паслаць па сястру*. Калі названыя дзеясловы спалучаюцца з назоўнікамі – назвамі ягад, грыбоў і словамі ягады, грыбы, то гэтыя назоўнікі ўжываюцца таксама ў вінавальным склоне, але з прыназоўнікам “у”: *ісці ў суніцы, адправіць у грыбы*. У рускай мове ў абодвух выпадках – *идти за водой, послать за сестрой, отправить за грибами*.

У беларускай мове канструкцыі *пайсці за вадой, бегчы за сястрой* паказваюць не на мэту дзеяння, а на кірунак, напрамак (*пайсці за вадой – пайсці па цячэнні ракі, бегчы за сястрой – бегчы ўслед*).

4. Дзеясловы са значэннем дзеяння ці стану (*хадзіць, лятаць, сустракацца, бачыцца* і пад.) кіруюць месным склонам назоўнікаў з прыназоўнікам “па”: *хадзіць па вечарах, лятаць па начах, бачыцца па суботах, сустракацца па выхадных*. У рускай мове адпаведныя дзеясловы патрабуюць ад залежнага слова давальнага склону з прыназоўнікам “по”: *ходит по вечерам, летать по ночам, видется по субботам, встречаются по выходным*.

5. Дзеясловы маўлення, думкі, пачуцця (*гаварыць, шаптаць, думаць, непакоіцца, клапаціцца, хвалявацца* і інш.) звычайна кіруюць назоўнікамі вінавальнага склону з прыназоўнікам “пра”: *гаварыць пра надвор’е, думаць пра вясну, клапаціцца пра бацькоў*. У рускай мове адпаведныя дзеясловы кіруюць месным склонам з прыназоўнікам “о(об)”: *говорит о погоде, думает о весне, беспокоиться о родителях*.

6. У словазлучэннях з галоўным словам – прыметнікам ці прыслоўем у форме вышэйшай ступені параўнання залежнае слова ўжываецца ў вінавальным склоне з прыназоўнікам “за”: *больше за яго, старэйшы за сястру, хутчэй за ўсіх*. У рускай мове ў такіх словазлучэннях залежнае слова мае форму роднага склону без прыназоўніка: *больше его, старше сестры, быстрее всех*.

7. Дзеясловы **ажаніць, ажаніцца** патрабуюць творнага склону з прыназоўнікам “з”: *ажаніўся з Таняю, ажанілі з нялюбай*. У рускай мове гэтым словазлучэнням адпавядаюць словазлучэнні з назоўнікамі меснага склону з прыназоўнікам “на”: *женился на Тане, женили на нелюбимой*.

8. У беларускай мове больш пашыраны аднасастаўныя няпэўна-асабовыя сказы. Напр.: бел. *Дом пабудавалі* – рус. *Дом построен*.

9. Лічэбнікі **два, тры, чатыры** спалучаюцца з назоўнікамі ў назоўным склоне множнага ліку: *два дакументы, тры пастановы, чатыры банкі* (рус.: *два документа, три постановления, четыре банка*).

10. Значэнне прыналежнасці ў беларускай мове выражаецца значна часцей, чым у рускай мове, прыналежнымі прыметнікамі: *мужаў аўтамабіль, дырэктараў дом* (рус.: *автомобиль мужа, дом директора*).

3.4. Трасянка як лінгвістычная з'ява

У сітуацыі двухмоўя на тэрыторыі Беларусі ўзнікла і функцыянуе такая лінгвістычная з'ява, як трасянка, прамежкая форма змешанага маўлення, своеасаблівы моўны гібрыд.

Назва ўяўляе тэрміналагічную метафару, створаную ў выніку пераносу зыходнага слова з бытавой сферы ў сферу лінгвістычнай тэрміналогіі. Трасянка – гэта сумесь сена з саломай для кармлення жывёлы, якая па якасці моцна саступала сёну. Калі ў гаспадара не хапае добрага сена, ён дадае салому, старанна растрасаючы яе. Карова не заўважае падману і з'ядае трасянку. Сэнс «недабраякасная сумесь» і быў перанесены ў моўную сферу.

Што такое трасянка з лінгвістычнага пункту погляду? Гэта моўны прадукт, які ўзнік шляхам механічнага змешвання ў розных прапорцыях элементаў рускай і беларускай моў. Гэта сродак камунікацыі гарадскога насельніцтва Беларусі, русіфікаваны варыянт беларускай мовы. Ад літаратурнай мовы трасянку адрознівае поўная адсутнасць норм: беларуска-рускае маўленне не падпарадкоўваецца строгім правілам і ўяўляе сабой механічнае змяшэнне розных моўных элементаў. Акрамя таго, трасянка характарызуецца малой прадказальнасцю. З'яўленне тых ці іншых слоў у вялікай ступені залежыць ад канкрэтных умоў камунікацыі. Большасць лінгвістаў лічыць, што ў аснове трасянкі ляжыць руская лексіка і беларуская фанетыка, г.зн. рускія словы вымаўляюцца па законах

беларускага маўлення. Параўн.: трас. *гавару* – рус. *говорю* – бел. *кажу*; трас. – *заработаў* – рус. *заработал* – бел. *зарабіў*. Сітуацыя двухмоўя патрабуе пэўных намаганняў пры засваенні норм рускай і беларускай літаратурнай моў. Значна лягчэй з пункту гледжання неадукаванага чалавека выкарыстоўваць своеасаблівы моўны «гібрыд». Часцей за ўсё трасянка ўзнікае ў выніку засваення рускай мовы людзьмі, якія былі выхаваны ў вясковым асяроддзі і апынуліся ў горадзе ў сувязі з перасяленнем, павышэннем грамадскага статусу і інш.

З'яўленне трасянкі абумоўліваецца некаторымі прычынамі. Яна ўзнікае найперш з неабходнасці падтрымання камунікацыі ва ўмовах абмежаваных кантактаў паміж карэнным беларускамоўным насельніцтвам, з аднаго боку, і рускамоўным адміністрацыйным чыноўніцтвам, што мае больш высокі грамадскі статус, з другога.

Небывалая міграцыя вяскоўцаў у горад таксама пашырае сферу выкарыстання трасянкі, паколькі яна ўжо стала ўспрымацца як неабходны элемент гарадской моўнай сітуацыі. Аднак ва ўспрыманні саміх носьбітаў трасянка ацэньваецца як «некультурная мова», бо напамінае пра іх вясковае паходжанне. У працэсе маўлення індывіда цяжка прадказаць, якія рысы беларускай і рускай моў будуць змешвацца, аднак найбольш устойлівымі застаюцца фанетычныя асаблівасці. Як з'ява выключна індывідуальная трасянка ўзнікае ў выніку засваення рускай мовы т.зв. прамым метадам, г.зн. у працэсе моўных зносін з носьбітамі, а не ў працэсе паступовага навучання. Дрэннаму валоданню другаснай моўнай сістэмай спадарожнічае пагарда і нянавісць да

роднай мовы, яе лічаць асноўнай прычынай такога стану. У выніку разбураецца і валоданне першаснай сістэмай, таму становіцца складаным і маўленне па-беларуску.

Такім чынам, трасянка – гэта паўмова, яна анарматыўная, узнікае і функцыянуе стыхійна, рэалізуецца выключна ў вусным маўленні, пераважае ў гарадскіх сітуацыях камунікацыі.

Пытанні для самакантролю

1. Дайце характарыстыку паняццям *білінгвізм* і *моўная інтэрферэнцыя*.
2. На якія групы падзяляецца білінгвізм у залежнасці ад ступені разумення носьбітамі няроднай мовы?
3. Пералічыце тыпы беларуска-рускай інтэрферэнцыі. Якія сферы моўнай сістэмы яны закранаюць?
4. Якія нормы закладзены ў аснову беларускай літаратурнай мовы?
5. У чым заключаецца сутнасць фанетычнага і марфалагічнага прынцыпаў беларускай арфаграфіі?
6. Ахарактарызуйце спецыфічныя рысы беларускай мовы ў параўнанні з рускай у галіне марфалогіі і сінтаксісу.

Установа адукацыі

«Мінскі дзяржаўны механіка-тэхналагічны прафесійна-тэхнічны каледж»

**ПЛАН-КАНСПЕКТ
ВУЧЭБНАГА ЗАНЯТКУ № 6**

Вучэбны прадмет: Беларуская мова (прафесійная лексіка)

Тэма праграмы: Спецыяльная лексіка. Тэрміналогія.

Тэма ўрока: Спецыяльная лексіка. Тэрміны і прафесіяналізмы, іх адрозненні.

Тып урока: вывучэнне новага матэрыялу

Мэты:

Адукацыйная:

фарміраваць паняцці пра спецыяльную лексіку,

фарміраваць уменні адрозніваць прафесіяналізмы ад тэрмінаў.

Развіваючая:

садзейнічаць развіццю практычных навыкаў вуснай і пісьмовай мовы, уменняў аналізаваць і параўноўваць, камунікатыўнай культуры, мыслення.

Выхаваўчая:

спрыяць выхаванню пачуцця ўласнай годнасці, патрыятызму, станоўчай матывацыі вывучэння прадмета.

Сродкі навучання: раздатчны матэрыял, канспект.

Формы арганізацыі вучэбна-пазнаваўчай дзейнасці навучэнцаў: фронтальная, групавая, індывідуальная.

Ход вучэбнага занятку

I. Арганізацыйны момант.

II. Матывацыя і мэтазгоднасць .

- Як вы думаеце пра што сёння на ўроку пойдзе размова?
- Аб чым мы даведаемся і чаму павінны навучыцца?
- Чаму мы гэта павінны ведаць?

III. Актуалізацыя раней вывучанага.

- Успомніце, калі ласка, што такое лексіка?
- Што вы ведаеце пра лексіку беларускай мовы паводле сферы ўжывання?
- Растлумачце, як вы разумееце: лексіка агульнаўжывальная і абмежаванага выкарыстання.

IV. Вывучэнне новага матэрыялу

Тэарэтычны матэрыял

Тэрміны – словы або словазлучэнні, якія дакладна абазначаюць пэўныя паняцці навукі, тэхнікі, грамадска-палітычнага жыцця. Такім чынам, тэрміны – гэта афіцыйныя назвы пэўных прадметаў, працэсаў, з’яў рэчаіснасці. Тэрміны падаюцца ў тэрміналагічным слоўніку. Вузкаспецыяльныя і шырокаўжывальныя Слайсер, тэрмастаціраванне; тварог, мука	Прафесіяналізмы – словы і выразы, якія ўжываюцца ў маўленні прадстаўнікоў пэўных прафесій. Яны з’яўляюцца неафіцыйнымі назвамі паняццяў. Пераважаюць у вуснай мове. Значэнне іх, як правіла, вядома толькі ў межах дадзенага роду заняткаў.
---	---

- Вызначце прафесіяналізмы і тэрміны (вусна):

Кок – повар; сыпучка – склад сыпучых прадуктаў, камбуз – кухня (столовая)

- А зараз давайце паспрабуем вызначыць адрозненні паміж тэрмінамі і прафесіяналізмамі.

Тэрміны – афіцыйныя назвы, замацаваныя ў пэўнай сферы, пашыраныя ў навуковым стылі.

Прафесіяналізмы – неафіцыйныя назвы, якія бытуюць у гутарковым стылі, па-за сферай літаратурнай мовы.

Тэрміны і прафесіяналізмы ўжываюцца ў мастацкім стылі.

V. Першасная праверка засваення ведаў.

Першаснае замацаванне ведаў

Практыкаванне

Па азначэнні запісаць слова, вызначыць тэрмін ці прафесіяналізм.

Афіцыянт	работнік прадпрыемства грамадскага харчавання, які абслугоўвае наведвальніка і дапамагае яму пры выбары страў, напояў
вінегрэт	распаўсюджаная ў Беларусі халодная закуска, у склад якой уваходзяць дробна пасечаныя вараныя буракі і іншая гародніна (морква, бульба), а таксама запраўка (маянэз або алей)
меню	пералік страў, прапанаваных у рэстаране, кафэ, бары; абедзенная карта
дэсерт	садавіна або прысмакі, якія падаюцца ў канцы трапезы
жэле	харчовы прадукт, які атрымліваецца шляхам узварвання фруктовага або ягадага пюрэ з цукрам
соус	вадкая заправа да асноўнай стравы і (або) гарніру
дэгустацыя	вызначэнне якасці прадукту органамі зроку, нюху, смаку
інгрэдыент	складнік, элемент чаго-небудзь
фрыцюр	глыбокі слой алею або жывёльнага тлушчу, у якім смажаць кулінарныя вырабы
кандытар	спецыяліст па прыгатаванні кандытарскіх вырабаў
кактэйль	напой, які атрымліваецца пры змешванні некалькіх вадкасцяў
пудынг	Дэсертная ці закусачная страва, часцей за ўсё ўяўляе сабой аднастайную масу на аснове малочных прадуктаў з даданне крухмалу ці мукі
маянэз	халодны соус, прыгатаваны з расліннага алею, яечнага жаўтка, воцату і / або лімоннага соку, цукру, паваранай солі, часам гарчыцы і іншых запраў
булён	вадкі навар з мяса, рыбы або гародніны; нічым не запраўлены мясны адвар

Фізкультпаўза

Цікава ведаць.

Какава – ніякага роду, калі абазначае дрэва, жаночага роду, калі ідзе размова пра напой.

Практыкаванне

З урыўка рамана Ніла Гілевіча “Родныя дзеці” выпісаць у адзін слупок назвы страў беларускай кухні, а ў другі назвы тых прадметаў, якія повар выкарыстоўвае ў сваёй працы. Вызначыць асноўную думку ўрыўка.

Вось ты ў гасцях – і нават слоўца

Табе сказаць няма калі:

Вяндлінку з водарам ядлоўца

Мяцеш зараз па два скрылі!

А побач – зірк! – як цуд, як казка

З каляндрай, з перцам, з часнаком

Ляжыць вясковая каўбаска,

Таксама ўвітая дымком!..

Калі ж дапаў да вантрабянкі –

Цягаць стамілася рука!

Глядзіш а ўжо кіндзюк крывянкі

На блюда выклалі з гаршка!..

Паспеў адчуць, што ўжо не слабка

І ў паясніцы, – а *на стол*

Тым часам у *місе* едзе бабка

І парай дыхае на столь:

З бакоў запечана ў меру,

У бульбе скварачкі тырчаць...

“Усё! – сказаў. – На гэтым дзякуй!”

А на *абрус* – нясуць бліны

І к ім – мачанку-верашчаку

З наборам рэбрачак свіных!

Ужо не здыхацца! Падпёрла –

Няйначай крушня камянёў!..

А перад носам... ставяць *цёрла*

Гарачых, тлустых калдуноў!

Калдун! ... Духмяны, самавіты,

У масле ўсмяглы, а паўзверх –

Смятанкай свежаю паліты!..

Ну, што? Ізноў глядзіш як звер?

І адчуваеш, адчуваеш:

Дасі прытул і калдуну!..

Калі на свеце нехта дзесьці

Умее добра працаваць, –

То ўмее ён і смачна з’есці

І – адпаведна – згатаваць!

Вяндліна – вэнджанае мяса (вяленое).

Вантрабянка – страва з унутранасцяў жывёлы (пячонка, сэрца, лёгкае і інш).

Кіндзюк – традыцыйная беларуская страва.

Мачанка-верашчака – беларуская нацыянальная страва.

Цёрла – глыбокая міска, ў якой труць прыправы.

- Якія стравы беларускай кухні вы ведаеце?
- Які посуд выкарыстоўваюць беларусы для прыгатавання ежы?

VI. Падвядзенне вынікаў занятку.

- Аб чым вы даведаліся на ўроку?
- Назавіце адрозненні паміж тэрмінамі і прафесіяналізмамі.

VII. Інфармацыя пра дамашняе заданне, інструктаж аб яго выкананні.

Вывучыць тэму «Спецыяльная лексіка». Выканаць практыкаванне на картцы.

Выкладчык _____ В.У. Пятніца

ТЭСТЫ ДЛЯ САМАКАНТРОЛЮ

1. Адзначце ўсе правільныя выказванні:

Беларуская мова

- а) з’яўляецца ізаляванай мовай;
- б) належыць да славянскай групы;
- в) разам з польскай і рускай мовамі ўтварае ўсходнеславянскую падгрупу.

2. Адзначце ўсе правільныя выказванні:

- а) у старажытнасці самымі буйнымі цэнтрамі ўсходніх славян былі Полацк і Кіеў;
- б) старабеларуская мова была дзяржаўнай у Рэчы Паспалітай;
- в) у 20-я гг. XX ст. ажыццяўлялася палітыка беларусізацыі;
- г) “Закон аб мовах у Беларускай ССР” 1990 г. прадугледжваў абмежаванне выкарыстання беларускай мовы ў сферы афіцыйных зносін, адукацыі, культуры.

3. Адзначце ўсе правільныя выказванні:

- а) такія сусветна вядомыя помнікі, як “Слова пра паход Ігаравы”, “Аповесць мінулых гадоў”, “Зборнікі” Святаслава, творы Уладзіміра Манамаха – спадчына XI - XII стст.;
- б) XV–XVI стст. былі самымі неспрыяльнымі ў гісторыі беларускай культуры, мовы, літаратуры; беларуская мова ў гэты перыяд прыходзіць у заняпад;
- в) Ян Чачот, Ян Баршчэўскі, В.Дунін-Марцінкевіч, Ф.Багушэвіч, К.Каліноўскі ў XIX ст. свядома праводзілі ў жыццё ідэі беларускага нацыянальнага адраджэння.

4. Адзначце правільны(я) адказ(ы):

Літаратурная мова – гэта

- а) мова цэнтральных раёнаў Беларусі;
- б) мова, якой пішуцца мастацкія творы;
- в) унармаваная форма нацыянальнай мовы

5. Закон аб мовах у БССР быў прыняты:

- а) 18 сакавіка 1918 г.;
- б) 26 студзеня 1990 г.;
- в) 25 мая 1995 г.

6. Тэрмін –

а) гэта прынятая грамадствам суадноснасць гукавой абалонкі слова з пэўным прадметам ці з'явай рэчаіснасці;

б) гэта сукупнасць уласных імёнаў і назваў, прысвоеных разнастайным рэаліям і аб'ектам навукі і тэхнікі;

в) гэта спецыяльнае слова ці спалучэнне слоў, створанае (прынятае, запазычанае і пад.) для дакладнага выражэння спецыяльных паняццяў і абазначэння спецыяльных прадметаў.

7. Навука, якая вывучае слоўнікавы склад мовы, называецца

а) лексікалогія;

б) лексікаграфія;

в) марфалогія.

8. Лексічнае значэнне слова –

а) абстрактнае значэнне, што выяўляецца ў прыналежнасці слова да пэўнага класа і выражаецца іх фармальнымі сродкамі;

б) такое значэнне, якое слова набывае ў пэўным кантэксце, калі ўжываецца не ў прамым значэнні;

в) гэта яго сэнсавое семантычнае нападўненне, якое гістарычна замацавалася за пэўным гукавым комплексам.

9. Архаізмы – гэта....

а) старыя назвы сучасных прадметаў;

б) назвы прадметаў, з'яў мінулых эпох, якія не маюць сінонімаў у сучаснасці.

в) словы незразумелыя для іншых людзей, спецыяльны моўны код, які характарызуецца засакрэчанасцю.

10. Якія з тыпаў слоў не адносяцца да лексікі абмежаванага ўжывання:

а) наменклатура;

б) дыялектызмы;

г) тэрміны;

д) уласнабеларускія словы.

11. Тэрміны, якія ўваходзяць у тэрміналагічныя сістэмы некалькіх галін ведаў, паколькі выражаюць найбольш агульныя паняцці, якія суадносяцца з аб'ектамі, з'явамі, працэсамі ў розных галінах навукі, называюцца

- а) агульнанавуковымі;
- б) міжнавуковымі;
- в) вузкаспецыяльнымі.

12. Якім з прыведзеных крытэрыяў не павінен адпавядаць тэрмін:

- а) адназначнасць;
- б) кароткасць;
- в) мнагазначнасць;
- г) сістэмнасць;
- д) стылістычная афарбаванасць.

13. Спосаб словаўтварэння, які заключаецца ў тым, што новыя словы ўзнікаюць у выніку разыходжання значэнняў аднаго і таго ж слова, мае назву:

- а) семантычны;
- б) сінтаксічны;
- в) марфалагічны.

14. Гістарызмы – гэта....

- а) старыя назвы сучасных прадметаў;
- б) назвы прадметаў, з'яў мінулых эпох, якія не маюць сінонімаў у сучаснасці.
- в) словы незразумелыя для іншых людзей, спецыяльны моўны код, які характарызуецца засакрэчанасцю.

15. Якія з тыпаў слоў не адносяцца да спецыяльнай лексікі:

- а) наменклатура;
- б) дыялектызмы;
- г) тэрміны;
- д) прафесіяналізмы.

16. Тэрміны, якія ўваходзяць у тэрміналагічныя сістэмы адной галіны ведаў, называюцца:

- а) агульнанавуковымі;
- б) міжнавуковымі;
- в) вузкаспецыяльнымі.

17. Вызначце спецыфічныя рысы тэрмінаў:

- а) адназначнасць;
- б) кароткасць;
- в) мнагазначнасць;
- г) сістэмнасць;
- д) адсутнасць эспрэсіўнай афарбоўкі.

18. У якім з радкоў разрады слоў адпавядаюць прыведзеным словам “АС-40, эжэктар, баёўка”:

- а) прафесіяналізм, тэрмін, наменклатура;
- б) наменклатура, тэрмін, прафесіяналізм;
- в) тэрмін, прафесіяналізм, наменклатура.

19. Які спосаб утварэння тэрмінаў з’яўляецца самым прадуктыўным?

- а) марфалагічны;
- б) семантычны;
- в) сінтаксічны

20. Які са спосабаў узнікнення новых тэрмінаў утвараецца на мадэлях “прыметнік+назоўнік”, “назоўнік+назоўнік”, “назоўнік+прыметнік+назоўнік”?

- а) марфалагічны;
- б) семантычны;
- в) сінтаксічны

21. Адзначце правільнае вызначэнне тэрміна “білінгвізм”:

- а) гэта папераменнае карыстанне дзвума мовамі;
- б) правільная пабудова словазлучэнняў і сказаў;
- в) працэс рэгулявання вымаўлення гукаў сучаснай беларускай мовы;
- г) традыцыйнае ўжыванне ўстойлівых слоў (фразеалагізмаў);
- д) стылістычная арганізацыя маўлення.

22. Адзначце разнавіднасці білінгвізму:

- а) нацыянальны;
- б) калектыўны;
- в) індывідуальны;
- г) фанетычны;
- д) сінтаксічны.

23. Адзначце правільнае вызначэнне тэрміна “інтэрферэнцыя”:

- а) гэта памылковае зблытванне розных элементаў моў, якія кантактуюць.
- б) тлумачэнне, раскрыццё сэнсу чаго-небудзь;
- в) аб’яднанне ў адзінае цэлае якіх-небудзь частак;
- г) умяшанне ва ўнутраныя справы краіны адной ці некалькіх дзяржаў з мэтай захопу тэрыторыі;
- д) статус афіцыйнай мовы маюць дзве мовы.

24. Адзначце тыпы змешанага білінгвізму:

- а) акцэнтны;
- б) прадуктыўны;
- в) сінтаксічны;
- г) рэцэптыўны;
- д) рэпрадуктыўны.

25. Адзначце характэрныя рысы афіцыйна-справавога стылю:

- а) стандартызацыя;
- б) адсутнасць эмацыянальнасці;
- в) дакладнасць;
- г) ацэначнасць;
- д) пабуджальнасць.

26. Адзначце моўныя асаблівасці афіцыйна-справавога стылю:

- а) выкарыстанне спецыяльнай лексікі;
- б) ужыванне аддзеяслоўных назоўнікаў;
- в) канструкцыі са складанымі злучнікамі і адыменнымі прыназоўнікамі;
- г) метафарычнасць тэрмінаў;
- д) пытальна-пабуджальныя сказы.

27. Адзначце правільнае вызначэнне тэрміна “дакумент”:

а) адпаведным чынам складзеная, падпісаная і засведчаная справавая папера, якая афармляе розныя гаспадарчыя аперацыі, прававыя адносіны і дзеянні юрыдычных асоб і грамадзян.

б) адзін з прыёмаў стварэння мастацкага вобраза ў мастацкай літаратуры.

в) жанр, які перадае змест гутаркі паміж дзяржавай і грамадствам.

г) аператыўнае і дакладнае паведамленне пра што-небудзь значнае і цікавае.

д) аналіз і тлумачэнне грамадскага жыцця.

28. Адзначце неабходныя рэквізіты пры складанні дзелавой паперы:

1) аўтар дакумента;

2) адрас арганізацыі;

3) адрасаванне дакумента;

4) адрасат;

5) абзац.

29. Адзначце асабістыя дакументы:

1) характарыстыка;

2) даведка;

3) аўтабіяграфія;

4) заява;

5) распіска.

30. Афіцыйна-справавы стыль пачаў фарміравацца:

а) у перыяд ВКЛ;

б) у XVIII – XIX ст.;

в) у 20-я гады XIX ст.;

г) у другой палове XX ст.;

д) у 90-я гады XX ст.

31. Жанрамі афіцыйна-справавога стылю з’яўляюцца:

а) пратакол;

б) рэпартаж;

в) дзелавая размова;

г) нарыс;

д) акт.

“ЭЎРЫКА” ЛАРАНА

У 1904 г. Аляксандр Георгіевіч Ларан зрабіў ручны пенны вогнетушыцель “Эўрыка” і атрымаў патэнт на вынаходніцтва як вогнетушыцеля, так і пены. Афіцыйнае выпрабаванне “Эўрыкі” адбылося праз год, 20 мая 1905 г. у Санкт-Пецярбургу ў двары Васільеўскай пажарнай часткі Ларан адчыняе майстэрні па вырабу вогнетушыцеляў. Ужо ў 1909 г. яго “гадаванец”, вытрымаўшы канкурэнцыю з замежнымі “Мінімаксам” і “Феніксам”, быў прызнаны найлепшым. Журнал “Пажарная справа” на гэты конт пісаў: “Па знешнім выглядзе “Эўрыку” можна адрозніць ад другіх. Мае цыліндрычную форму. Зроблены з ліставога жалеза. Унутры тры аддзяленні: два з іх напоўнены рознымі хімічнымі вадкасцямі, а трэцяе вольнае. Для прывядзення вогнетушыцеля ў дзеянне неабходна перавярнуць яго ўверх дном, тады абедзве вадкасці выліваюцца ў трэцяе пустое аддзяленне і змешваюцца ў ім, хутка ўтвараючы пену, у некалькі разоў пераўзвышаючую аб’ём злучаных вадкасцяў... Поспех тушэння пераўзыходзіць у 10 разоў спосабы тушэння вадой.” Вогнетушыцель складаўся з шчолачнай і кіслотнай частак. У шчолачную частку зараду ўваходзіў экстракт корня салодкі – лакрыцы, ён надаваў пене трываласць. Вогнетушыцелі Ларана былі рознымі па ёмістасці: настольны – 1 літр, насценны малы – 3-6 літраў, а завадскі – 12 і 48 літраў. Апошняя мадыфікацыя мела васьмімятровы выкідны рукаў. У хуткім часе ўсе пажарныя часткі Санкт-Пецярбурга, заводы, дзяржаўныя ўстановы, тэатры набылі “Эўрыку”. Вялікі попыт на прадукцыю вымушае Ларана заключыць дагавор на выпуск сваіх вогнетушыцеляў сумесна з фірмай Густава Ліста. Не прызвычаены да капіталістычных адносін, ён робіць памылку. Пралік каштаваў Ларану частковай страты правоў на “Эўрыку”. Фабрыкант Густаў Ліст, толькі нязначна змяніўшы канструкцыю, дае вогнетушыцелю ўжо новае імя “Эўрыка-Багатыр” і разрывае кантракт з вынаходнікам. У 1911 г. Ларан прадае свой патэнт нямецкай фірме “Зальцкотэн”. Вогнетушыцель “Перфект”, выпушчаны гэтай фірмай, па канструкцыі быў вельмі падобны да дзецішча Ларана.

(І. Качан)

ПРАФЕСІЯ ШВАЧКА

Каму не хочацца выглядаць прыгожа, модна і элегантна? Гэтую задачу можа вырашыць прафесійная швачка. Рознакаляровы і багаты свет, у якім жыве і кіруе швачка — гэта разнастайныя тканіны, скура, ніткі, гузікі, лекала і валаны. Сабраўшы разам усе гэтыя элементы, швачка прэзентуе нам зручны або, наадварот, экстравагантны ўбор. Варта ёй сесці за швейную машынку, і на свет з'яўляюцца прыгожыя і практычныя рэчы, без якіх немагчыма ўявіць наша жыццё.

Неабходнасць у швейных паслугах з'явілася яшчэ тады, калі чалавеку ўпершыню прыйшла ідэя абараніць сваё цела якой-небудзь вопраткай — у каменным стагоддзі. Тады кожны быў сам сабе швачкай, але з часам з'яўляюцца новыя тканіны, новыя тэхналогіі, і, натуральна, да адзення, яго пашыву, прад'яўляюцца больш сур'ёзныя патрабаванні, якія здольны задаволіць толькі дасведчаны майстар. Першая швейная фабрыка з'яўляецца ў 19 стагоддзі — менавіта тады прафесія швачкі становіцца запатрабаванай.

Прафесія швачкі цяпер вельмі запатрабавана, для іх знойдзецца праца на фабрыках і ў невялікіх прыватных фірмах, у атэлье і пры індывідуальным пашыве. Работнікі гэтай спецыяльнасці могуць шыць не толькі вопратку, але і абутак, аўтамабільныя чохлы і многія іншыя рэчы. Сукенкі, паліто, сумкі, футры і дублёнкі — усё гэта праца швачак.

Роўныя радкі, супадзенне малюнка, веданне тонкасцяў швейнай тэхналогіі і ўменне самастойна ліквідаваць элементарныя няспраўнасці швейнай машыны — асноўныя патрабаванні, што прад'яўляюцца да швачак. Да гэтага можна смела дадаць акуратнасць і цярпенне, а таксама гатоўнасць хутка пераключацца з адной аперацыі на іншую.

Магчымасць пашыць для сябе або сваіх хатніх любую спадабаўшуюся рэч — гэта перавага прафесіі швачкі. А самае слабае месца майстэрскіх швачак — вочы і спіна, таму ім неабходна даваць адпачынак, а таксама не забываць выконваць нескладаныя фізічныя практыкаванні.

Каб авалодаць швейным майстэрствам, можна скарыстацца адным з некалькіх варыянтаў: аматарскія курсы даюць магчымасць у хатніх умовах вырабляць вопратку для сябе і сваіх блізкіх, розныя навучальныя камбінаты на базе школы і прафесійныя тэхнічныя вучылішчы адкрываюць дзверы швейных фабрык або атэлье. Яшчэ адзін варыянт — практычнае навучанне непасрэдна на швейным прадпрыемстве, дзе паступова можна вырасці з «вучня» у «майстры». Прафесіяналізм швачак вызначаецца яе разрадам, ад 1 да 5.

Профессия повар

Профессия повара является одной из самых популярных и востребованных в мире. Приготовить что-то быстро и даже вкусно может каждый, но повара делают с продуктами нечто большее. Обширные познания в сфере физиологии, химии, изобразительного искусства, а также чувство меры и особая интуиция формируют то, что мы называем кулинарными шедеврами.

Профессия повара имеет несколько направлений деятельности. Повар-кондитер занимается изготовлением сладостей. Эта специализация требует наличия развитой фантазии и тонкого художественного вкуса, так как очень важно не только приготовить кондитерское изделие, но и интересно украсить его. Повар-технолог принимает сырье, следит за его качеством, отмеряет необходимое количество продуктов согласно порциям, а также следит за соблюдением рецептуры и калорийностью питания. В его обязанности входит собственно правильная организация процесса приготовления пищи. Шеф-повар сочетает в себе функции администратора и повара. Он составляет меню, готовит заявки для закупки продуктов, курирует работу других поваров, наблюдает за процессом приготовления пищи.

Главная особенность профессии повара – это неперенное наличие очень развитого вкусового восприятия и тонкого обоняния. А пространственное воображение и хороший эстетический вкус просто необходим, для того, чтобы изящно украсить или оригинально презентовать блюдо. Также должно присутствовать в поваре творческое начало, иначе ему не стоит даже мечтать о лучшем, чем обычная производственная столовая. Стремление к большему, постоянное совершенствование, развитие собственных ощущений и поиск новых решений – вот те качества, которые являются залогом профессионального роста в этой специальности.

Профессия повара предполагает собой работу в сфере услуг. Приготовление пищи занимаются в столовых различных предприятий, организаций, учебных заведений, а также в кафе, барах и ресторанах. Можно работать также на комбинатах питания, кондитерских фабриках и заводах пищевой промышленности.

Профессиональный рост начинается с должности помощника повара. А затем, в соответствии со специализацией и при условии достойного выполнения своих обязанностей, человек становится поваром соответствующего направления деятельности. При этом постепенно повышается квалификация путем присвоения разряда. При достижении уровня 5-6 разряда можно смело искать вакансию шеф-повар.

Прафесія повара з'яўляецца адной з самых папулярных і запатрабаваных у свеце. Прыгатаваць што-небудзь хутка і нават смачна можа кожны, але повары робяць з прадуктамі нешта большае. Шырокія веды ў сферы фізіялогіі, хіміі, выяўленчага мастацтва, а таксама пачуццёвыя меры і асабліва інтуіцыя фармуюць тое, што мы называем кулінарнымі шэдэўрамі.

Прафесія повара мае некалькі напрамкаў дзейнасці. Повар-кандытар займаецца вырабам прысмакаў. Гэтая спецыялізацыя патрабуе наяўнасці добрай фантазіі і тонкага мастацкага густу, так як вельмі важна не толькі прыгатаваць кандытарскі выраб, але і цікава ўпрыгожыць яго. Повар-тэхнолаг прымае сыравіну, сочыць за яе якасцю, адмярае патрэбную колькасць прадуктаў згодна памерам, а таксама сочыць за захаваннем рэцэптуры і каларыйнасцю харчавання. У яго абавязкі ўваходзіць уласна правільная арганізацыя працэсу падрыхтоўкі ежы. Шэф-повар спалучае ў сабе функцыі адміністратара і повара. Ён складае меню, рыхтуе заяўкі для закупкі прадуктаў, курыруе працу іншых кухараў, назірае за працэсам прыгатавання ежы.

Галоўная асаблівасць прафесіі кухара – гэта абавязковая наяўнасць вельмі развітага смакавага ўспрымання і тонкага нюху. А прасторавае ўяўленне і добры эстэтычны густ проста неабходны для таго, каб вытанчана ўпрыгожыць або арыгінальна прэзентаваць страву. Таксама павінен прысутнічаць у повара творчы пачатак, інакш яму не варта нават марыць аб лепшым, чым звычайная вытворчая сталовая. Імкненне да большага, пастаяннае ўдасканаленне, развіццё ўласных адчуванняў і пошук новых рашэнняў – вось тыя якасці, якія з'яўляюцца залогам прафесійнага росту ў гэтай спецыяльнасці.

Прафесія повара мяркуе сабой працу ў сферы паслуг. Падрыхтоўкай ежы займаюцца ў сталовых розных прадпрыемстваў, арганізацый, навучальных устаноў, а таксама ў кафэ, барах і рэстаранах. Можна працаваць таксама на камбінатах харчавання, кандытарскіх фабрыках і заводах харчовай прамысловасці.

Прафесійны рост пачынаецца з пасады памочніка повара. А затым, у адпаведнасці са спецыялізацыяй і пры ўмове годнага выканання сваіх абавязкаў, чалавек становіцца поварам адпаведнага кірунку дзейнасці. Пры гэтым паступова павышаецца кваліфікацыя шляхам прысваення разраду. Пры дасягненні ўзроўню 5-6 разраду можна смела шукаць вакансію шэф-повар.

(у дапамогу паварам)

Профессия повар - прафесія повар
Востребованный - запатрабаваны
Быстро - хутка
Даже - нават
Вкусно - смачна
Нечто - нешта
Следуют требованиям рецепта - кіруюцца патрабаваннямі рэцэптаў
Необходимая пропорция - неабходная прапорцыя
Смешивают ингредиенты - змешваючы інгрэдыенты
Интуиция - інтуіцыя
Кулинарный шедевр- кулінарны шэдэўр
Направление - напрамак
Повар- кондитер - повар-кандытар
Изготовление сладостей - выраб прысмакаў
Художественный вкус - мастацкі густ
Кондитерское изделие - кандытарскі выраб
Повар-технолог - повар-тэхнолаг
Принимает сырьё - прымае сыравіну
Следит за качеством - сочыць за якасцю
Согласно порциям - згодна памерам
Соблюдение рецептуры - захаванне рэцэптуры
Калорийность питания - каларыйнасць харчавання
Обязанности - абавязкі
Собственно - уласна
Еда - ежа
Шеф-повар - шэф-повар
Меню - меню
Подготавливает - падрыхтоўвае
Наблюдет - назірае
Блюда - страва
Улучшает существующие рецепты - паляпшае існуючыя рэцэпты
Черта - рыса
Обязательства - абавязкі
Вред здоровью - шкода здароўю
Внимательность - уважлівасць
Собраность - сабранасць
Развитое вкусовое восприятие - развітае смакавае ўспрыманне
Вкусовое обоняние - тонкі нюх
Эстетический вкус - эстэтычны густ
Стремление к большему - імкненне да большага
Совершенствование – удасканаленне

Профессия кондитер

Кондитер - это профессиональный повар, создающий кондитерские изделия, десерты, и другую запечённую еду. Классический кондитер занимается приготовлением тортов, пирожных, печенья, рулетов, пряников. Важная часть работы кондитера – оформление изделия (с помощью крема, шоколада, глазури, фруктов и орехов).

Кондитер занимается приготовлением различных видов теста, кремов по заданной рецептуре, выпекает и украшает продукцию. Это высококачественные, разнообразного вида, вкуса и аромата пищевые продукты.

Большая часть работ выполняется вручную с помощью специальных инструментов, превращая профессию кондитера в искусство. Помимо этого, кондитер обязан знать сроки и условия хранения ингредиентов и готовых продуктов.

Приготовление десертов – работа очень творческая. В этой профессии много новаторов, которые используют самые современные технологии, составляют новые комбинации ингредиентов, возрождают старинные рецепты, используют рецепты разных культур. Они создают новые формы изделий и художественно их оформляют. Повысить свой профессиональный уровень кондитер может, участвуя в различных мастер-классах и конкурсах.

Представителей этой профессии можно встретить в крупных отелях, ресторанах и пекарнях.

Профессия кондитера отлично подойдет людям, которые: любят работать руками и обладают творческими способностями, тем, кому нравится сочетание исследовательской и практической деятельности, тем, кто интересуется химией, биологией и техникой.

АДКАЗ

Прафесія кандытар

Кандытар (ад ням. Konditor) - гэта прафесійны повар, які стварае кандытарскія вырабы, дэсерты, і іншую запечаную ежу. Класічны кандытар займаецца падрыхтоўкай тартоў, пірожных, печыва, рулетаў, пернікаў. Важная частка працы кандытара - афармленне вырабу (з дапамогай крэму, шакаладу, глазуру, садавіны і арэхаў).

Кандытар займаецца падрыхтоўкай розных відаў цеста, крэмаў па зададзенай рэцэптуры, выпякае і ўпрыгожвае прадукцыю. Гэта высакаякасныя, разнастайнага выгляду, густы і водару харчовыя прадукты. Большая частка работ выконваецца ўручную з дапамогай спецыяльных інструментаў, ператвараючы прафесію кандытара ў мастацтва. Акрамя гэтага, кандытар абавязаны ведаць тэрміны і ўмовы захоўвання інгрэдыентаў і гатовых прадуктаў.

Падрыхтоўка дэсертаў - праца вельмі творчая. У гэтай прафесіі шмат наватараў, якія выкарыстоўваюць самыя сучасныя тэхналогіі, складаюць

новыя камбінацыі інгрэдыентаў, адраджаюць старадаўнія рэцэпты, выкарыстоўваюць рэцэпты розных культур. Яны ствараюць новыя формы вырабаў і мастацка іх афармляюць. Павысіць свой прафесійны ўзровень кандытар можа, удзельнічаючы ў розных майстар-класах і конкурсах.

Прадстаўнікоў гэтай прафесіі можна сустрэць у буйных гатэлях, рэстаранах і пякарнях.

Прафесія кандытара выдатна падыйдзе людзям, якія: любяць працаваць рукамі і валодаюць творчымі здольнасцямі, тым, каму падабаецца спалучэнне даследчай і практычнай дзейнасці, тым, хто цікавіцца хіміяй, біялогіяй і тэхнікай.

Руска-беларускі слоўнік *(у дапамогу кандытарам)*

Аромат – водар

Вкус – густ

Возрождают старинные рецепты - адраджаюць старадаўнія рэцэпты

Высококачественные – высакаякасныя

Десерт – дэсерт

Запечённая еда – запечаная ежа

Искусство – мастацтва

Кондитерские изделия – кандытарскія вырабы

Мастер-классы - майстар-класы

Отель - гатэль

Оформление изделия - афармленне вырабу

Печенье – печыва

Пищевые продукты - харчовыя прадукты

Повар – кухар

Профессиональный уровень - прафесійны ўзровень

Пряник – пернік

Сочетание исследовательской и практической деятельности - спалучэнне даследчай і практычнай дзейнасці

Сроки – тэрміны

Творческими способностями - творчымі здольнасцямі

Тесто – цеста

Условия хранения ингредиентов - умовы захоўвання інгрэдыентаў

Фрукты – садавіна

Тэма 1. *МОВА Ё ГРАМАДСТВЕ. ФУНКЦЫІ МОВЫ. МОВА І МАЎЛЕННЕ.*

ПРАКТЫКАВАННІ

Заданне 1. Дапоўніце наступныя сказы.

1. Сацыяльная прырода мовы заключаецца ў тым, што... 2. Мова – з’ява грамадская, таму што ... 3. Мова забяспечвае ... 4. Самай старажытнай філасофскай канцэпцыяй паходжання мовы з’яўляецца ... 5. Натуралістычныя гіпотэзы паходжання мовы – гэта ... 6. Паводле матэрыялістычнай тэорыі – мова – гэта ... 7. Асноўнымі функцыямі мовы ў грамадстве з’яўляюцца ... 8. Сутнасць этнічнай функцыі заключаецца ў тым, што ... 9. Нацыянальная мова – гэта ... 10. Дзяржаўнай мовай у складзе Вялікага Княства Літоўскага была ... 11. У 1696 годзе Варшаўскі сейм прыняў пастанову ... 12. Пасля пераходу беларускіх зямель у склад Расійскай імперыі беларуская мова ... 13. Утварэнне новай беларускай літаратурнай мовы звязана з імёнамі ... 14. У 1918-м годзе беларуская мова набыла статус ... 15. Сфера выкарыстання беларускай мовы ў 30-80-я гады была ... 16. У адпаведнасці з Законам “Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь” у ... годзе беларуская мова стала ...

Заданне 2. Прачытайце выказванні пра мову. Аб якой ролі мовы, функцыі яе гаворыцца ў іх?

1. Поруч з любоўю да сваіх братоў патрэбна яшчэ нешта, што злучае людзей у суцэльны народ, - гэта родная мова.

Яна, быццам цэмент, звязвае людзей. Яна дае ім найпершы спосаб разумець адзін аднаго. Адною думкай жыць, адною долі шукаць. Хто адрокся ад мовы бацькоў, хто ўздзеў чужую апратку – той адышоў ад народу далёка-далёка (Цётка).

2. Мова – не толькі сродак зносін. Яна – душа народа, аснова яе культуры. Пакуль жыве мова, жыве народ. Выбіраць мову зносін – права асобнага чалавека. Але такога права пазбаўлены народ, бо страта нацыянальнай мовы вядзе да знікнення яго як самабытнай этнакультурнай супольнасці. Кожная мова – гэта неацэнны скарб, які разам з тым належыць не толькі аднаму народу, а ўсяму чалавецтву, духоўна ўзбагачаючы яго (Беларуская мова. Энцыклапедыя).

3. Мова – гэта пасрэднік паміж чалавекам і акаляючай яго рэчаіснасцю. Чалавек спазнае свет праз сваю родную мову, у выніку чаго родная мова становіцца тым культурна-духоўным асяроддзем, якое фарміруе асобу, здольную авалодаць духоўным багаццем усяго чалавецтва, яго сукупнай культурай (у яе навукова-тэхнічным, эканамічным і культурным аспектах) (Канцэпцыя моўнай адукацыі ў школах Беларусі).

4. Дала мне маці гэту мову,
Каб не нямым прыйшоў у свет,
Дала мне маці гэту мову
Як спадчыну і заповіт.
Была яна не беларучкай
І на жніве, і на сяўбе,
На глебе добрай беларускай
Здабыты словы ўсе яе.
Прапахлі сонцам і падзолам,
Дажджамі, сокамі раслін,
Пад знак рукам яе мазольным,
Што мелі толькі ў сне спачын.
З такою моваю не сорам
І да суседзяў – хоць на Марс.
З любым народам мы гаворым,
І людзі разумеюць нас (А. Пысін).

5. Тэхнічнае пераўзбраенне існуючага прадпрыемства ў адпаведнасці з планам тэхнічнага развіцця аб'яднання ўключае: выкананне комплексу мерапрыемстваў (без расшырэння плошчаў) па павышэнню тэхнічнага ўзроўню асобных участкаў вытворчасці шляхам укаранення новай тэхнікі і тэхналогій; механізацыі і аўтаматызацыі вытворчых працэсаў; мадэрнізацыі і замены матэрыялу і фізічна зношанага абсталявання новым, больш вытворчым; паляпшэння арганізацыі і структуры вытворчасці і інш. Пры гэтым павялічваецца вытворчасць працы, паляпшаюцца ўмовы і арганізацыя працы, зніжаецца сабекошт і інш. Да тэхнічнага пераўзбраення існуючых прадпрыемстваў адносяць таксама ўстаноўку дадатковага абсталявання і машын, сістэм кіравання і кантролю. (В.В. Варнакоў, В.В. Стральцоў)

Заданне 3. Прачытайце выказванні пра мову на рускай мове, перакладзіце на беларускую. Пра якія функцыі мовы ідзе размова? Якая роля роднай мовы?

1. Природа страны и история народа, отражаясь в душе человека, выражались в слове. Человек исчезал, но слово, им созданное, оставалось бессмертной и неисчерпаемой сокровищницей народного языка, каждая его форма есть результат мысли и чувства человека, через которые отразились в слове природа страны и история народа (К. Ушинский).

2. Наш язык – это важнейшая часть нашего общего поведения в жизни. И по тому, как человек говорит, мы сразу и легко можем судить о том, с кем имеем дело: мы можем определить степень интеллигентности человека, степень его психологической уравновешенности...

3. Учиться хорошей, спокойной, интеллигентной речи надо долго и внимательно – прислушиваясь, запоминая, замечая и изучая. Но хоть и трудно – это надо, надо. Наша речь – важнейшая часть не только нашего поведения, но и нашей личности, нашей души, ума (Д. Лихачёв).

Заданне 4. Параўнайце значэнні слоў, ужытых у “Статуце Вялікага княства Літоўскага” 1529 года, з іх значэннямі ў сучаснай беларускай мове.

Вживати — карыстацца, выконваць свае абавязкі, вчынак — дзеянне, господар — вялікі князь літоўскі, госци — іназемныя купцы, дбати — клапаціцца, звяртаць увагу, згуба — страта, выдаткі, поведати — заявіць.

Заданне 5. Зрабіце пераклад на беларускую мову і выкажыце сваё стаўленне да наступнага выказвання К. Паустоўскага.

«По отношению каждого человека к своему языку можно совершенно точно судить не только о его культурном уровне, но и о его гражданской ценности.

Истинная любовь к своей стране немыслима без любви к своему языку. Человек, равнодушный к родному языку, - дикарь. Он вредоносен по самой своей сути потому, что его безразличие к языку объясняется полнейшим безразличием к прошлому, настоящему и будущему своего народа».

Заданне 6. Пазнаёмцеся з прыказкамі і прымаўкамі, напісанымі паводле граматыкі Б.Тарашкевіча. Вызначце характэрныя рысы беларускага правапісу, што існаваў да арфаграфічнай рэформы 1933 г.

Няма тае хаткі, каб ня было звадкі. Адвага не зьнявага. Ад цяплюсьці не баляць косьці. Распусьціўся, як старэцкая пуга. На сваім сьметніку і певень сьмелы. Цярпеньнем і працай горы пераносяць. За баляваньнем ходзіць галадаваньне.

Заданне 7. Прааналізуйце з пункту гледжання лексічнага складу ніжэй прыведзены ўрывак з паэмы “Энеіда навыварат”:

Жыў-быў Эней, дзяцюк хупавы,
Хлапец няўвошта украсіў,
Хоць пан, але ўдаўсь ласкавы,
Даступен, вецел, неграбіў,
Ды грэкі вуйму нарабілі:
Як ляда, Трою ўсю спалілі.

Заданне 8. Вывучыце на памяць верш пра беларускую мову.

Заданне 9. Падрыхтуйце паведамленні пра ролю Яна Чачота, Францішка Багушэвіча, Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, Івана Насовіча, Сцяпана Некрашэвіча, Язэпа Лёсіка, Браніслава Тарашкевіча, Яўхіма Карскага, Янкі Купалы, Якуба Коласа ў развіцці беларускай мовы.

3. ФУНКЦЫЯНАВАННЕ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ ВА ЁМОВАХ БІЛІНГВІЗМУ

ПРАКТЫКАВАННІ

Заданне 1. Дапішыце наступныя сказы.

1. Валоданне і папераменнае карыстанне дзвюма мовамі -- ... 2. На тэрыторыі Беларусі двухмоўе узнікла ... 3. Узаемадзеянне элементаў розных моўных сістэм ва ўмовах білінгвізму – гэта ... 4. Інтэрферэнцыя прыводзіць да ... 5. Пранікненне фанетычных рыс з адной мовы ў другую – гэта ... 6. Лексічная інтэрферэнцыя выклікаецца ... 7. Пранікненне фанетычных рыс з адной мовы ў другую – гэта ... 8. Прычынай узнікнення словаўтваральнай інтэрферэнцыі з’яўляецца ... 9. Акцэнтная інтэрферэнцыя звязана з ... 10. Трасянка ўзнікае ў выніку ...

Заданне 2. Вызначце від інтэрферэнцыі ў наступных словах і словазлучэннях. Выпраўце моўныя памылкі. Запішыце свае прыклады на кожны від інтэрферэнцыі.

Міравая вайна, гасударства, гарбата лімонны, каўбаса абыкнавенная, кропка погляду, аўгуст, то есць, рэзультат, расліннае масла, пад часам, узятка, пабудзіць да дзеяння, некалькі часоў, старшы сын, гаварыць тым жа языком.

Заданне 3. Адрэдагуйце сказы, выпраўляючы памылкі, звязаныя з уплывам інтэрферэнцыі. Запішыце сказы і перакладзіце іх на беларускую мову.

1. Вы повинны это сделать. 2. На торжество запросили гостей из БГУ. 3. Мимоволи подумалось про дочь. 4. Наша страна очень разнообразна по природе. 5. Всё это было бы излишне.

Заданне 4. Запішыце па-беларуску. Вызначце асаблівасці вымаўлення галосных і зычных у рускай і беларускай мовах.

Артиллерия, реакция, специальность, авиация, шпион, инженер, ликвидирование, легковоспламеняющийся, регион, реальность, периодика, периодичность, радиация, инициатор, теория, эффективность, район, полковник, ефрейтор, грандиозный, патриот, приоритет, огнетушитель, патриотизм, идеология, пеносмеситель, взрывоопасность, газонепроницаемость, радиоактивный.

Заданне 5. Устаўце патрэбныя літары.

Канст...туцыя, д...крэт, ін...ртны, ц...р...монія, п...станова, с...рвіс, інт...рн...т, д...баты, прав...знаўства, камп...тэнцыя, сведч...нне, камп’ют...р, карц...р, лід...р, орд...р, кат...р.

Заданне 6. Запішыце па-беларуску.

Роно, госиздат, метеослужба, Минавтопром, госпознадзор, ГСЧС, ООН, Проматомнадзор, обком, минэнерго, ВУЗ, МЧС, ПАСО.

Заданне 7. Запішыце словы і словазлучэнні па-беларуску. Растлумачце напісанне ў іх літар д, т і дз, ц.

Академический театр, аккордеон, теоретический, активист, твёрдый, декан, дверь, пьедестал, четверг, тираж, ноктюрн, дюна, плотина, Дмитрий, Матвеев, в Литве, в обществе, Двина, гвардейский.

Заданне 8. Устаўце прапушчаныя літары.

Аквана...т, а...дытар, опі...м, фа...на, рады...с, Бра...ншвейг, Да...гава, калёкві...м, а...тапомпа, Сіры...с, ваку...м, са...на.

Заданне 9. Спішыце словы, устаўляючы, дзе трэба, мяккі знак або апостраф.

Аўтапад...ёмнік, тушэн...не, чац...вёрты, надвор...е, сен...ёра, п...еса, паштал...ён, інтэрв...ю, кан...юнктура, мадз...яры, суб...ект, кур...ер, снежан...скі, павіл...ён, біл...ярд, Любан...скі, двух...ярусны, ін...екцыя, сур...ёзны, канферанс...е, ад...ютант, кан...ён, куп...ё, раз...юшыцца, з...ява, саслоў...е, мес...ці.

Заданне 10. Пастаўце назоўнікі ў родным, давальным і месным склонах. Запішыце іх.

Машына, дрыгва, завіруха, лазня, легенда, навальніца, ручка, смага, брошка.

Заданне 11. Запішыце назоўнікі ў родным, творным і месным склонах адзіночнага ліку. Растлумачце іх канчаткі.

Аўтамабіль, вулей, гай, герой, жанр, звер, іней, край, стэп, дзень, ураджай.

Заданне 12. Утварыце і запішыце словазлучэнні з назоўнікамі ў дужках.

Славіцца (гасціннасць), сцякаць (кроў), цёмнай (ноч), не дачакаліся (свякроў), насыпаць (соль), у (глыб) стагоддзяў, захапляцца (рэч), даждлівай (вільгаць), раскошнай (глухамань), прыехаў за (дзіч), якаснай (дэталі), любавання (Нарач), палымнеў (чырвань), ззяць (медзь), сталярніцаць пад (павець), звісаць пад (стоць), у (глуш) лесу.

Заданне 13. Праскланяйце сваё імя, прозвішча і імя па бацьку. Вызначце асаблівасці скланення.

Заданне 14. Праскланяйце назоўнікі ў множным ліку. Прааналізуйце іх канчаткі.

Брат, конь, стрэльба, фабрыка, станцыя, поле, пушча, вобласць.

Заданне 15. Ад наступных прыметнікаў утварыце формы ступеней параўнання і запішыце іх. Асобна запішыце прыметнікі, ад якіх ступені параўнання не утвараюцца.

Працавіты, вясёлы, жвавы, цёплы, цяжкі, разумны, чалавечны, сумны, знатны, мірны, жорсткі, моцны, трывалы, карычневы, блакітны, гнуткі, рыжы, жывы.

Заданне 16. Перакладзіце сказы на беларускую мову і запішыце. Вызначце ступені параўнання прыметнікаў і падкрэсліце іх.

1. Беловежская пуша – один из прекраснейших уголков нашей республики. 2. Озёра Свитязь и Нарочь красивее многих других озёр Беларуси. 3.

Гималайские горы – самые высокие горы на земле. 4. Туристы готовились к наиболее трудному переходу через горный хребет.

Заданне 17. Вызначце ў словазлучэннях разрад прыметнікаў паводле значэння. Да якасных прыметнікаў падбярыце сінонімы.

Новае пакаленне, прагрэсіўныя погляды, зямны паклон, сардэчнае прывітанне, бабуліны казкі, брацкія адносіны, братаў партфель, мірная гутарка, мірны дагавор, пчаліны мёд, нарачанскія лясы, паэтычная назва, навучальная ўстанова, цяперашні час, сельскі жыхар, курыны суп, арліны размах, касмічны палёт, юначы ўзрост, дзіцячы сад, дзіцячы голас, дзіцячая наіўнасць.

Заданне 18. Складзіце сказы, ужываючы наступныя прыметнікі ў значэнні якасных, адносных і прыналежных.

Воўчы, лісіны, мядзвежы, курыны.

Заданне 19. Утварыце словазлучэнні «дзеяслоў + займеннік» ва ўскосным склоне (з прыназоўнікамі ці без яго). Складзіце сказы з 3-4-ма словазлучэннямі.

Дзякаваць (яна), думаць (ты), камандаваць (мы), падысці (ён), патрабаваць (яны), прабачыць (я), пісаць (яна), любавалася (вы), раскажаць (яно), сябраваць (мы), смяяцца (ён).

Заданне 20. Утварыце словазлучэнні.

7 (малады хлопец), 4 (вайсковец), 2 (вузкая сцяжка), сустрэцца з 4 (выкладчык), 3 (новы спытак), 2 (народны пісьменнік), 233 (вучань), 3/5 (кілаграм), 32,3 (цэнтр), пайсці з 3 (аднакурснік), 4 (старыя машыны), 5 (вялізная лыжка), 4 (нажніцы), 9 (векавы дуб), 7 (новы падручнік), 3 (сані), абедзве (родная сястра), 64 (кілаграм), 1/8 (літр), 45,5 (гектар).

Заданне 21. Праспрагайце дзеясловы.

Чытаць, пісаць, вучыць, грузіць, есці, даць, бегчы, даваць.

Заданне 22. Выпраўце памылкі, дапушчаныя пры ўтварэнні і ўжыванні дзеепрыметнікаў незалежнага стану цяперашняга часу.

Адказваючы на пытанні інспектара чалавек; заслухоўваючы прыгавор падсудны; чытаючы пратакол суддзя; пішучыся паказанні; працуючы падсудны; пішучы сакратар; адказваючы сведка; рашаючы складанае пытанне дырэктар; плывучы па хвалях лёсу чалавек; праходзячыя перад намі сведкі; носячы зброю злачынцы.

Заданне 23. Зрабіце пераклад на беларускую мову, утварыўшы ад дзеясловаў дзеепрыслоўі незакончанага трывання.

Прынімаць рашэнне, зачытваць прыговор, абъявляць перерыв, сабіраць дакументы, аналізавать факты, пісаць аб'яснітельную записку, складаць пратакол, прад'являць доверенность, дэлаць обыск, праводіць дознанне, сопаставляць факты, весті дознанне, апісваць імушчэства, лішаць права галаса, ссылацца на артыкула закона, асуществляць руководства.

Заданне 24. Перакладзіце словазлучэнні на беларускую мову і запішыце іх. Параўнайце асаблівасці будовы словазлучэнняў у беларускай і рускай мовах.

Вступитъ в строй, благодарить командира, простить сестру, пойти за водой, отправиться за зерном, выехать за детьми, пойти за ягодами, выбрались за грибами, направились за земляникой, смеяться над самим собой, шутить над приятелем, жениться на Веронике, он смелее друга, брат младше сестры, они умнее своих одноклассников, болей корью, в двух шагах от улицы, в пяти километрах от леса, в трёх верстах от полигона, послать за книгами, тосковал о матери, не встретились из-за дождя, написать по адресу.

Заданне 25. Вызначце формы залежных слоў. Выдзеліце словазлучэнні, у якіх пры сэнсавым падабенстве ў беларускай і рускай мовах па-рознаму аформлена сувязь паміж словамі. Укажыце прычыну гэтага адрознення. Сін... Нарач, сін... чарніла, галаўн... боль, злат... медаль, горк... палын, балюч... мазоль, цёпла... коўдра, дзесятков... дроб, шырок... стэп, доўг... шынель.

Заданне 26. Перакладзіце тэкст на беларускую мову і пастаўце знакі прыпынку.

Аварии катастрофы пожары обрушения и другие бедствия произошедшие за последние годы оказывают всевозрастающее негативное воздействие на социально-экономическую ситуацию в мире. На современном производстве всё чаще применяют ядовитые и агрессивные компоненты. На различных видах транспорта перевозят большое количество химически- пожаро- и взрывоопасных веществ. Всё это увеличивает вероятность возникновения техногенных чрезвычайных ситуаций (Э.Р. Бариев, А.А. Украинец).

Наглядна-ілюстрацыйны матэрыял па тэмам вучэбнай праграмы

Тэма № 1

«Наша Нива»

Год IV Вильня 12 (26) марта 1909 г. № 11.

Гіша Ніва

Першая Беларуская Газета з Рысункамі

Выходзіць што тыдзень рускімі і польскімі літарамі.

Адрес: рэдакцыя і адміністрацыя: Вільня, Падземная вуліца, д. № 39.

Цены: за перапісаны і за заказнымі ад: чужымі ў 1 руб. 2 р. 50 к.; для ч. 900. — 1 р. 50 к.; на 3 м. — 6 руб. 1 руб. — 25 к. За грамату: на 1 р. — 4 р. на 6 м. — 2 р. на 3 м. — 1 р. За першыя 4 м. — 20 руб.

Тарас Шевченко

Сёння восем лет таму жа-
вал — 25-го лістага 1861 году
смерць чалавек, які каву-
раў і акаліў саванінамі з
уважэннем шчыра ўва ўкраі-
на. Гэта чалавек Тарас
Шевченко, найбуйнейшы з
паэтычнаў украінаў, які
напісаў трымаі трымаі тры-
маі манаі фундамента для
ураўняў Украінаў Украінаў Украінаў, а
на гэта родны край напіваў
ад сваіх бацькаў.

Тарасіўся Шевченко на
сьвят Пасха 25 лістага 1814
году з бацькаў кмоі мужы-
каў з імянаў Мовчанка, Іван-
Іванавіча павяў. Пяць-
наіх губэрні а які з тым
часе імянаў савані можа і
навада напіваў, длім ма-
длім Тарас ураўняў з савані,
і імята бацькі і гора прыналежы іму дзірнень бабай ад перамаі длім
мадлім. Пахаванку навуку дасягаў Шевченко з імянаў длім, з ватора-

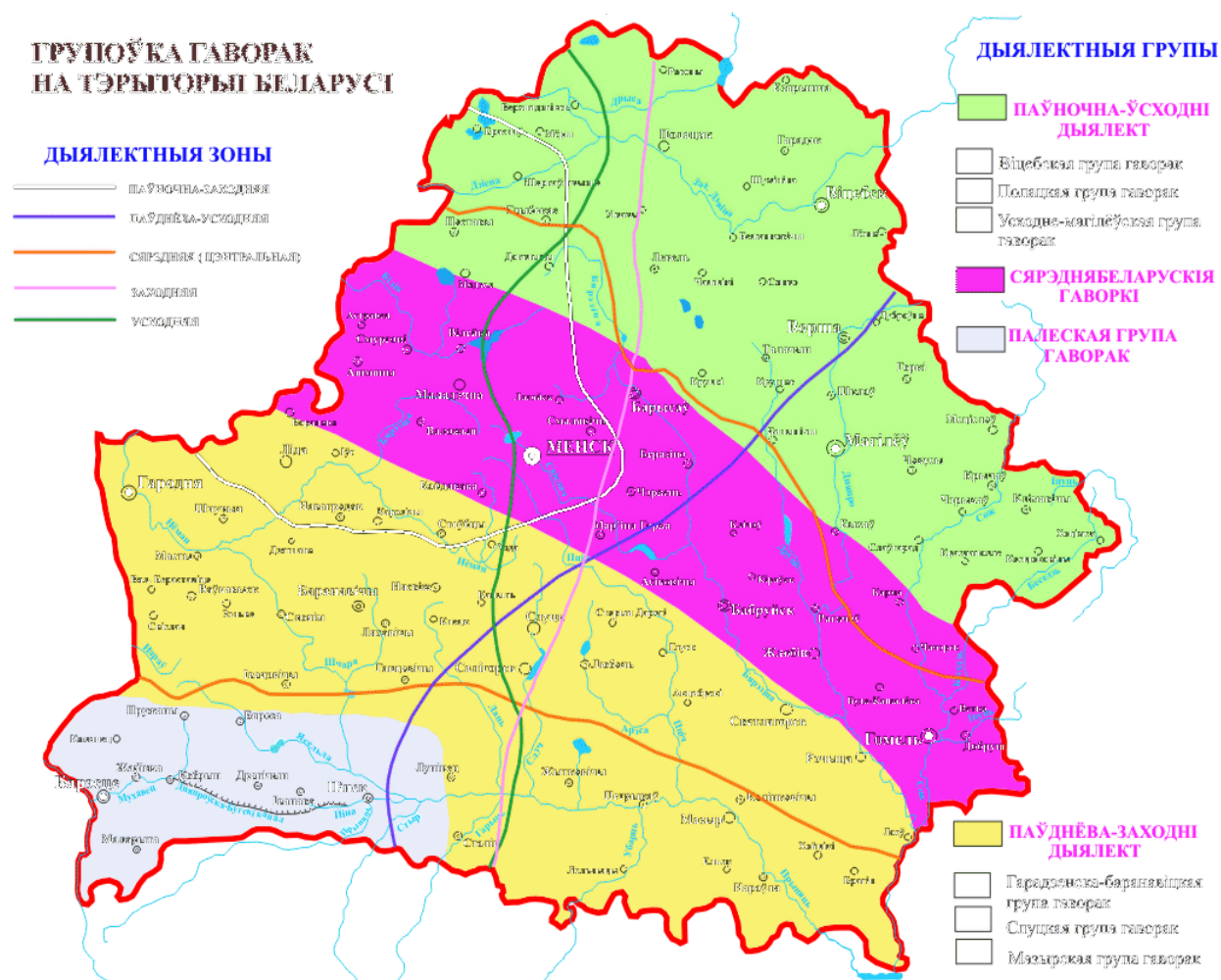

Украінаў паэтар ТАРАС ШЕВЧЕНКО.

[illegible][illegible]

Наглядна-ілюстрацыйны матэрыял па тэмам вучэбнай праграмы

Тэма № 2

Наглядна-ілюстрацыйны матэрыял па тэмам вучэбнай праграмы

Тэма № 3

Наглядна-ілюстрацыйны матэрыял па тэмам вучэбнай праграмы

Тэма № 3

Дадатак 9

**Сэнсавыя малюнкi, накіраваныя на развіццё прафесійнага слэнгу, якія
выкарыстоўваюцца для пісьмовай і вуснай форм работы**

(для кваліфікацыі повар)

Дадатак 9

**Сэнсавыя малюнкі, накіраваныя на развіццё прафесійнага слэнгу, якія
выкарыстоўваюцца для пісьмовай і вуснай форм работы**

(для кваліфікацыі швачка)

Белорусские драники

Основа традиционных белорусских драников – картофель, лук, соль и растительное масло для жарки. И этого вполне достаточно, если вы готовите их из вкусной белорусской картошки с высоким содержанием крахмала.

В классические белорусские драники не добавляются мука или яйца в качестве скрепляющего ингредиента.

Рецепт белорусских драников

- картофель.
- лук
- растительное масло
- соль

Картофель очистить, промыть и натереть на мелкой терке вместе с луком (для сохранения светлого цвета). Посолить и хорошо перемешать до однородной консистенции.

На сковороде разогреть растительное масло и выкладывать картофельное тесто в виде небольших лепешек. Обжарить драники с одной стороны примерно 2-3 минуты до образования румяной корочки. Затем перевернуть на другую сторону, обжарить еще 1-2 минуты.

Подавать к столу горячими со сметаной.

Можно также подать драники с моченой брусникой, сметано-яблочным или сметано-луковым соусом, мачанкой. Или приготовить драники в горшочке – с мясом, колбасками, грибами...

Рэцэпт беларускіх дранікаў

- бульба – 12 шт.
- цыбуля – 1 шт.
- алей
- соль

Бульбу абабраць, прамыць і надраць на дробнай тарцы разам з цыбуляй (для захавання светлага колеру). Пасаліць і добра перамяшаць да аднароднай кансістэнцыі.

На патэльні разагрэць алей і выкладаць бульбяное цеста ў выглядзе невялікіх аладак. Абсмажыць дранікі з аднаго боку прыкладна 2-3 хвіліны да з’яўлення румянай скарыначкі. Затым перавярнуць на другі бок, абсмажыць яшчэ 1-2 хвіліны.

Падаваць на стол гарачымі са смятанай.

Можна таксама падаць дранікі з мочанымі брусніцамі, смятанна-яблычным або смятанна-цыбульным соусам, мачанкай. Або згатаваць дранікі ў гаршчочку – з мясам, каўбаскамі, грыбамі...

Верашчака з грэцкімі блінамі

У кухні Вялікага Княства Літоўскага **верашчака** вядома з сярэдзіны XVIII стагоддзя як адзін з варыянтаў **мачанкі** – мяснога соуса, у які мачалі бліны. Аўтар рэцэпта – каралеўскі кухмістр Верашчака. Але яшчэ больш папулярнай страва стала ў XIX стагоддзі дзякуючы супадзенню назвы з прозвішчам каханай паэта Адама Міцкевіча Марылі Верашчакі.

Верашчака – адна з самых вядомых страў беларускай кухні, прычым у розных мясцовасцях у традыцыйным рэцэпце існуюць свае арыгінальныя асаблівасці.

Для верашчакі:

- каўбаскі белыя – 4 шт.
- бекон – 150 г
- цыбуля – 100 г
- мука – 50 г
- вада – 0,7 л
- піва – 0,5 л
- спецыі (кмен, лаўровы ліст, перац чорны гарошак) і соль – на

смак

Для грэцкіх бліноў:

- мука грэцкая – 150-200 г
- мука пшанічная – 50 г
- яйкі – 2 шт.
- малако
- соль і цукар на смак
- алеі для выпякання

Гатаванне:

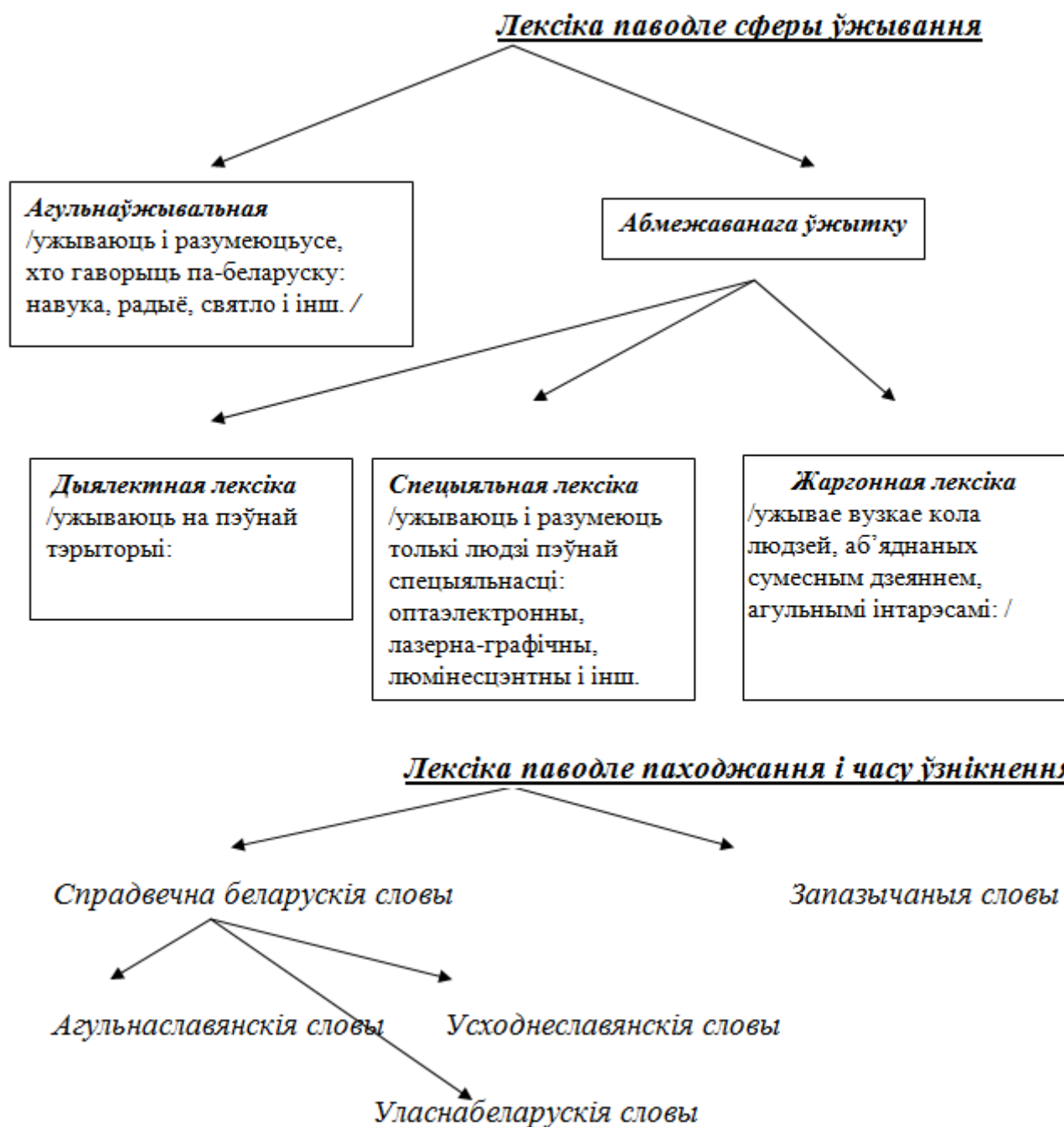
Цыбулю нарэзаць дробнымі кубікамі і пасіраваць да залацістага колеру. Дабавіць на патэльнію нарэзаны саломкай бекон, прадаўжаючы абсмажваць.

Тым часам каўбаскі адварыць у вадзе з півам і спецыямі, нарэзаць іх. У працэджаны булён дабавіць цыбулю і бекон, кружкі каўбасак.

На сухой патэльні пасіраваць муку да крэмавага колеру, астудзіць і развесці астатнім булёнам або вадой да аднароднай кансістэнцыі. Гэту сумесь тонкім струменьчыкам, пастаянна памешваючы, уліць у верашчаку з каўбаскамі і патушыць на маленькім агні да загусцення.

Для прыгатавання **тонкіх блінчыкаў** змяшчаць грэцкую і пшанічную муку з соллю і цукрам, дабавіць яйкі і, паступова ўліваючы малако, вымесіць вадкае цеста без камячкоў. Выпякаць на алеі.

Верашчаку падаць у гаршчочку, а побач на талерцы выкласці грэцкія блінчыкі.

СТЫЛІ МАЎЛЕННЯ

НАВУКОВЫ

Функцыя: тлумачэнне навуковых фактаў

Сфера выкарыстання: у галіне навукі, адукацыі

Жанры: даклады, лекцыі, слоўнікі і інш.

Прыкметы: аб'ектыўнасць дадзеных, выкарыстанне тэрмінаў, складаных, няклічных сказаў і інш.

ГУТАРКОВЫ

Функцыя: наладжванне побытавых зносін

Сфера выкарыстання: неафіцыйныя, штодзённыя кантакты

Жанры: гутарка, жарт і інш.

Прыкметы: выказванне ўзнёмае без папярэдняй падрыхтоўкі, жаргонныя і дыялектныя словы, няпоўныя, клічныя сказы і інш.

ПУБЛІЦЫСТЫЧНЫ

Функцыя: уздзеянне, заклік да змен

Сфера выкарыстання: у галіне ідэалогіі, палітыкі

Жанры: прамова, рэпартаж, нарыс і інш.

Прыкметы: эмацыянальнасць, словы грамадска-палітычнага зместу, звароткі, клічныя, пабуджальныя сказы і інш.

АФІЦЫЙНА-ДЗЕЛАВЫ

Функцыя: наладжванне дзелавых адносін

Сфера выкарыстання: у галіне справаводства, права, заканадаўства

Жанры: аб'ява, закон, заява, даведка, аўтабіяграфія, афіцыйнае пісьмо і інш.

Прыкметы: афіцыйнасць, канкрэтнасць, выразы-штампы, канцылярызмы, няклічныя сказы, спасылкі на дакументы і інш.

МАСТАЦКІ

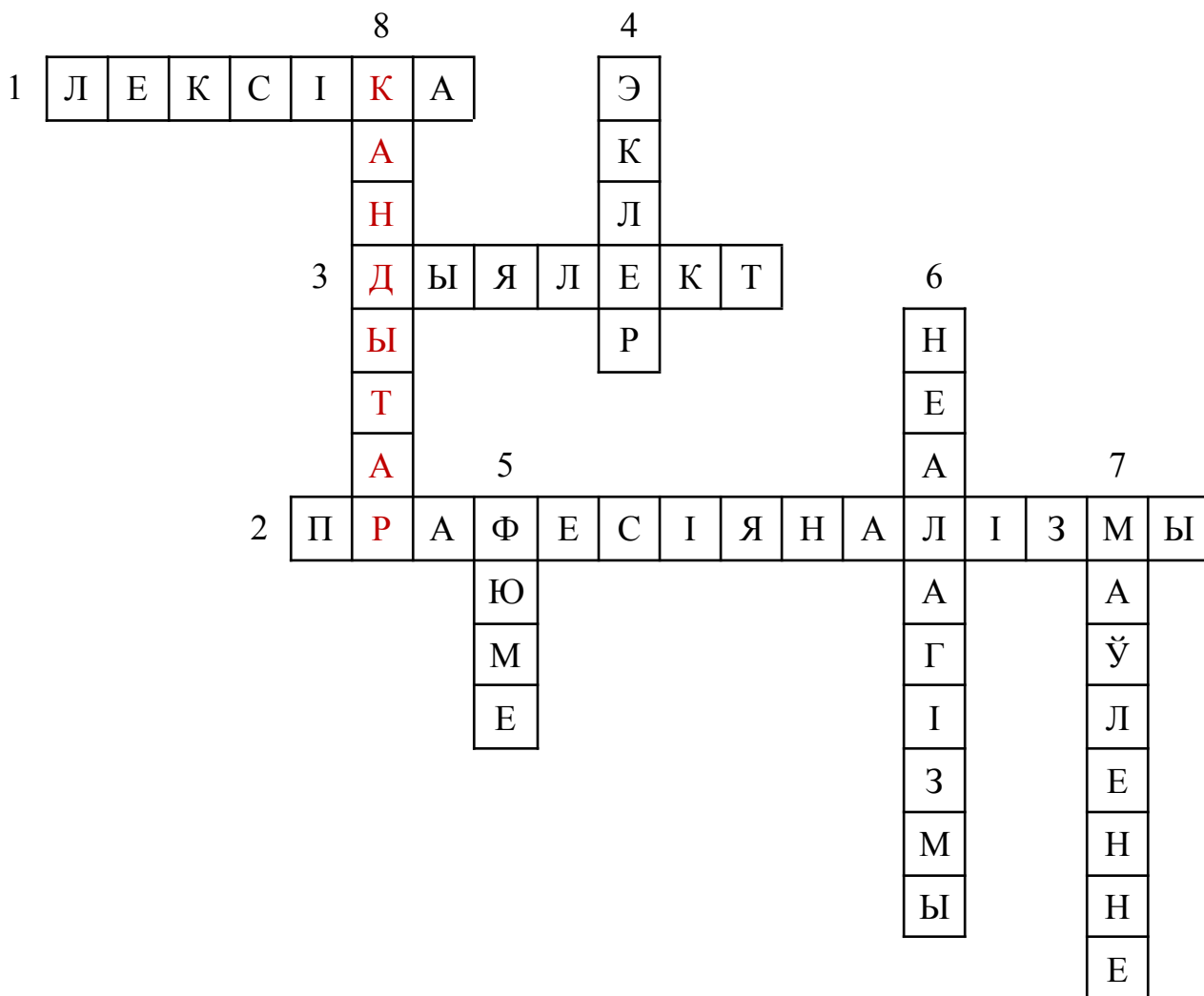
Функцыя: паказ рэчаіснасці ў мастацкіх вобразах

Сфера выкарыстання: у літаратуры (паэзія, проза, драматургія)

Жанры: вершы, апавяданні, п'есы і інш.

Прыкметы: вобразнасць, выкарыстанне разнастайных моўных сродкаў (у залежнасці ад задумы мастака слова)

Крыжаванка (для кваліфікацыі кандытар)

1. Сукупнасць слоў мовы.
2. Спецыяльныя тэрміны ці моўныя звароты ўласцівыя людзям якой –небудзь прафесіі.
3. Разнавіднасць мовы, якая ўжываецца як сродак зносін паміж людзьмі, звязанымі паміж сабой адной тэрыторыяй.
4. Кандытарскі выраб з заварнога цеста.
5. Мясны канцэнтраваны булён, прыгатаваны да гушчы жэле.
6. Словы або выразы, якія з'яўляюцца ў мове для абазначэння новых паняццяў.
7. Двухбаковая з'ява: гэта працэс (маўленчая дзейнасць) і вынік гэтага працэсу, рэалізацыя (тэкст).
8. Прафесійны повар, які стварае кандытарскія вырабы.

Рэфераты па накірункам спецыяльнасцяў

1. Адлік часу. Гісторыя календара.
2. Беларускія назвы метрычных адзінак.
3. Як мы лічым. 3 гісторыі лікаў.
4. Казімір Лышчынскі – выдатны беларускі гуманіст.
5. Барбара Радзівіл – чорная дама Нясвіжскага замка.
6. Мітрафан Доўнар-Запольскі – бацька беларускай гістарычнай навукі.
7. Яўхім Карскі – бацька беларускай філалогіі.
8. Іван Луцкевіч – вясцун нашаніўскай пары.
9. Лёс і трагедыя: Усевалад Ігнатоўскі.
10. Якуб Наркевіч-Ёдка – прафесар электраграфіі і магнетызму.
11. Замкі на зямлі Беларусі.
12. Тапанімічныя назвы Беларусі.
13. Мікола Гусоўскі і яго паэма “Песня пра зубра”.
14. Табліца Мендзялеева (назвы хімічных элементаў у беларускай і рускай мовах).
15. Казімір Чаркоўскі – аўтар арыгінальнага праекта падводнай лодкі.
16. Беларуская – алімпійская легенда ЗША (Альбіна Асіповіч).
17. Як гродзенец стаў фінансавым геніем амерыканскай мафіі (Меер Ланскі).
18. Як местачковец з-пад Мінска стварыў тэлерадыёіндустрыю ў ЗША (Давід Сарноў).
19. “Геродот нашага часу” (Рышард Капусцінскі).
20. Казімір Семяновіч – вынаходнік шматступеневай ракеты.
21. Як кобрынскі хлопец стаў спецагентам ФБР (Леон Туру).
22. Як беларускі Кіт вывеў амерыканцаў на Месяц (Барыс Кіт).
23. Саламея Русецкая – знакамітая лекарка і падарожніца XVIII ст.
24. Казімір Нарбут – вядомы прадстаўнік педагагічнай думкі на Беларусі 60-х гг. XVIII ст.
25. Аляксандр Чыжэўскі – Леанарда да Вінчы XX ст.
26. Увекавечаны і на Месяцы: Вітольд Цяраскі.
27. Зыгмунт Мінейка – сын Беларусі і нацыянальны герой Грэцыі.
28. Венгерскі кубік Рубіка.
29. Жыгімонт Урублеўскі – уладар холаду.
30. Напалеон Орда і яго знакамітая серыя «Альбомы».
31. Чарльз Бэбідж – вынаходнік першага камп’ютара.
32. Францыск Скарына – беларускі першадрукар.
33. Антон Жэбрак – вядомы вучоны-генэтык і селекцыянер.
34. Уладзімір Кавалеўскі – заснавальнік эвалюцыйнай палеанталогіі.

Абавязковая кантрольная работа
Вучэбны прадмет “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”

1 варыянт.

1 узровень

1. Вызначце жанры, якія выкарыстоўваюцца ў наступным стылі:

Навуковы стыль :

- А) даклад;
- Б) апавяданне;
- В) заява;
- Г) рэферат.

2 узровень

Дайце пісьмовае тлумачэнне наступным паняццям і прывядзіце па тры прыклады:

Прафесійная лексіка-

Агульнаўжывальная лексіка-

3 узровень

Перакладзіце на беларускую мову наступныя тэрміны і складзіце з імі сказы.

Повар, вкусно, изготовление сладостей, блюда, эстетический вкус, вред здоровью, еда, меню.

4 узровень

Вызначце стыль і тып тэксту. Напішыце асноўныя прыметы стылю дадзенага тэксту.

Кожны мае права захоўваць сваю нацыянальную прыналежнасць, таксама як ніхто не можа быць прымушаны да вызначэння і ўказання нацыянальнай прыналежнасці. Знявага нацыянальнай годнасці караецца згодна з законам. Кожны мае права карыстацца роднай мовай, выбіраць мову зносін. Дзяржава гарантуе ў адпаведнасці з законам свабоду выбару мовы выхавання і навучання.

- А) афіцыйна-справавы, апавяданне
- Б) навуковы, апісанне
- В) гутарковы, разважанне;
- Г) публіцыстычны, апавяданне;

5 узровень

Спішыце тэкст. Аформіце яго ў адпаведнасці з арфаграфічнымі і пунктуацыйнымі нормамі сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Падкрэсліце прафесіяналізмы.

Праф...сія кухара мяркуе сабой працу ў сферы паслуг. Праф...сійны рост пачынае...а з пасады памочніка кухара. Па...рыхто...кай ежы займаю...а ў сталовых розных пра...прыемстваў арганізац...й навучальных устаноў а таксама ў каф... барах і рэстаранах. Можна працаваць таксама на камбінатах харч...ван..я канд...тарскіх фабрыках і заводах харчовай прамысловас...і. Яшчэ адным з магчымых варыянтаў з’яўляе...а праца асабістым кухарам у заб...спечаных людзей.

Анкета

(распрацавана для навучэнцаў каледжа, з улікам усіх кваліфікацый)

1. Ці мелі Вы вопыт размовы на беларускай мове ў прафесійнай сферы (напрыклад пры праходжанні вытворчага навучання, на экскурсіях і інш)?

- А) так, меў (мела) такі вопыт
- Б) не, не меў (не мела)

2. Маглі б Вы правесці прафесійную гутарку з прадстаўніком (спецыялістам) Вашай будучай прафесіі на беларускай мове?

- А) так, у мяне б атрымалася
- Б) не, не атрымалася б

3. Выберыце з прапанаваных тэрмінаў тыя, якія звязаны з Вашай будучай прафесіяй?

Адкаляроўка, жвір, подпыл мукой, лекала, гузік, фюме, шаткаваць, афарбоўка, аўтапомпа, неарганічныя злучэнні, рулет, непаладкі абсталявання, пернік, вугляродзістыя сплавы, шчыпцы для завіўкі, кіслароднае рэзанне, габлёўка дэталей, печыва, перекідка пяску, апалоскванне, аўталесвіца, затрымка рукаўная, амуніцыя, рыштунак, камінар.

4. Ці наведвалі Вы месцы грамадскага харчавання і сервісу, дзе Вас сустракалі і абслугоўвалі на беларускай мове (кафе, бары, рэстараны, АЗС, дамы гандлю і інш)? Калі так, пералічыце гэтыя месцы.

- А) так, наведваў (ла)
- Б) не, не наведваў (ла)

5. Ці ёсць у Вас цікавасць выкарыстоўваць тэрміны будучай прафесіі на беларускай мове?

- А) так, мне было б цікава
- Б) не, не цікаўлюся

6. Плануеце Вы выкарыстоўваць у прафесійнай сферы тэрміны беларускай мовы?

- А) Планую, мне падабаецца размаўляць на беларускай мове.
- Б) Не планую, мне цяжка карыстацца беларускай мовай.
- В) Планую, толькі ў тым выпадку, калі гэта будзе абавязковай умовай маёй будучай працы.

**Слоўнік прафесійных тэрмінаў
(для кваліфікацыі повар)**

A

<i>Ассортимент</i>	<i>Асартымент</i> – падбор розных кулінарных вырабаў
<i>Азу</i>	<i>Азу</i> – страва з мяса, нарэзанага брусочкамі

Б

<i>Барбекю</i>	<i>Барбекю</i> – стравы, прыгатаваныя пад адкрытым небам на вуглях
<i>Бисквит</i>	<i>Бісквіт</i> – кандытарскае цеста, прыгатаванае з мукі, цукру і яек
<i>Бланширование</i>	<i>Бланшыраванне</i> - апарванне прадуктаў кіпенем або парай
<i>Брез</i>	<i>Брэз</i> - навар
<i>Бульон</i>	<i>Булён</i> – вадкасць, у якой варыліся прадукты

В

<i>Водяная баня</i>	<i>Вадзяная лазня</i> – кіпячая вада, над якой змяшчаюць посуд з прадуктамі, каб прыгатаваць яго ці падцяпліць
<i>Вилка</i>	<i>Відэлец</i> – прадмет з сталавага прыбора
<i>Винегрет</i>	<i>Вінегрэт</i> – папулярная ў Расіі і іншых краінах былога СССР салата з адварных буракоў, бульбы, морквы.

<i>Вымачивание</i>	<i>Вымачванне – апусканне прадуктаў у ваду</i>
---------------------------	---

Г

<i>Гарнир</i>	<i>Гарнір – складовая частка другой стравы, халоднай закускі або супу</i>
<i>Горчица</i>	<i>Гарчыца – заправа з насення раслін</i>
<i>Гренки</i>	<i>Грэнкi – падсушаныя і падрумяненыя лустачкі мякішу белага хлеба</i>
<i>Грильяж</i>	<i>Грыльяж – назва цукерак з карамельнай масы з сечанымі арэхамі</i>

Д

<i>Деликатес</i>	<i>Дэлікатэс –рэдкая, смачная страва, ласунак</i>
<i>Десерт</i>	<i>Дэсерт – кандытарскі выраб</i>

Ж

<i>Желатин</i>	<i>Жэлацін – харчовы клей жывёльнага паходжання</i>
<i>Желе</i>	<i>Жэле – харчовы раствор, у які дадаюць жэлацін</i>

З

<i>Завтрак</i>	<i>Сняданак – першы ранішні прыём ежы.</i>
<i>Зефир</i>	<i>Зефір – бялкова-фруктовы крэм, кандытарскі выраб</i>

Зразы	Зразы – сечаныя вырабы з фаршу з начиннем
--------------	--

K

Коктейль	Кактэль – халодны напой
Кулинарный рецепт	Кулінарны рэцэпт – кіраўніцтва па падрыхтоўцы кулінарных вырабаў
Кулинария	Кулінарыя – тэхналогія прыгатавання ежы

L

Ликёр	Лікёр – алкагольны напой
Лимонад	Ліманад – салодкі газавы напой

M

Меланж	Меланж – замарожаная сумесь яечных жалткоў і бялкоў у натуральнай прапорцыі
Меню	Меню – выбар стравы, набор страў
Мука	Мука – прадукт харчавання, які атрымліваецца ў выніку перамолвання зерняў

N

Нож	Нож – рэжучы інструмент
Нетто	Нета – чыстая вага вычышчаных прадуктаў або мякаць мяса ці рыбы

О

Обед	Абед – другі ці трэці прыём ежы ў дзень
Отколлеровка	Адкаляроўка – кіпячэнне сметанковага масла або маргарыну да поўнага знікнення вільгаці

П

Панировка	Паніроўка (паніраванне) – пакрыццё паверхні сырога або варанага прадукту пластом мукі, намалочанымі сухарамі або здробленым мякішам хлеба
Пассерование	Пасераванне – лёгка абжарка нарэзанай цыбулі, морквы, карэнняў, тамата-пюре ў слаба наргэтым посудзе да млявага стану
Пицца	Піца – італьянская нацыянальная страва ў выглядзе круглай адкрытай аладкі
Плита	Пліта – кухонная печ з фаеркамі ў верхняй металічнай дошцы
Пломбир	Пламбір – марозіва, змяшанае з узбітымі вяршкамі
Повар	Повар (кухар) – спецыяліст, прафесіяй якога з’яўляецца падрыхтоўка ежы
Поваренная соль	Павараная соль – харчовы прадукт
Поджарка	Шкварка – страва з нарэзаных кавалачкаў мяса

<i>Подпыл мукой</i>	<i>Подпыл мукой – абсыпанне тонкім пластом мукі паверхні вечка стала, сценак посуду</i>
---------------------	--

P

<i>Рагу</i>	<i>Рагу – страва з невялікіх кавалачкаў тушанага мяса, рыбы або птушкі</i>
-------------	---

S

<i>Салат</i>	<i>Салата – халодная страва, гатуецца звычайна з сумесі розных прадуктаў</i>
<i>Сервировка</i>	<i>Сервіроўка – убранне стала перад падачай ежы</i>
<i>Сироп</i>	<i>Сіроп – кіпячая вада з цукрам</i>
<i>Сотейник</i>	<i>Сацейнік – нізкая рондаль з тоўстымі сценкамі</i>
<i>Соус</i>	<i>Соус – вадкая заправа да асноўнай стравы або гарніру</i>
<i>Специи</i>	<i>Спецыі – лаўровы ліст, перац і іншыя вострыя прыправы</i>

T

<i>Тарелка</i>	<i>Талерка – адзін з выглядаў сталовага посуду</i>
<i>Торт</i>	<i>Торт – салодкі дэсерт, які складаецца з аднаго або некалькіх слаёў, якія прамазваецца крэмам або джэмам</i>

U

Ужін	Вячэра – апошні прыём ежы ў канцы дня
-------------	--

Ф

Фартук	Фартух – частка спецадзення, прызначаная для абароны адзення ад бруду пры кухонных працах
Філе	Філе – мяса або рыба без скуры і костак
Фры	Фры – вырабы, якія прыгатаваны з ізлішкаў тлушчаў
Фрыкаделькі	Фрыкадэлькі – шарыкі з мясной ці рыбнай рубкі
Фюме	Фюме – мясны канцэнтраваны булён, прыгатаваны да гушчы жэле

Ц

Цедра	Цэдра – верхні пласт цытрынавы або апельсінавы
Цукаты	Цукаты – звараная і падсушаная, зацукраваная садавіна або скарынкі садавіны

Ш

Шоколад	Шакалад – кандытарскі выраб на аснове алею кавы
Шнковатъ	Шаткаваць – нарэзаць, здрабніць прадукт так, каб кавалачкі былі аднаго памеру, формы і вагі

Э

<i>Эклер</i>	<i>Эклер – кандытарскі выраб з заварнога цеста</i>
--------------	--